

DOSSIER SOBRE LA LLIBERTAT D'EXPRESSIONI A L'ERA DIGITAL *

Josep Cañabate Pérez**

Resum

Aquest dossier té com a objectiu principal recollir recursos relacionats amb l'exercici de la llibertat d'expressió a través d'Internet i els seus diversos contextos digitals. Especialment en la darrera dècada, la normativa, la jurisprudència, els informes i la bibliografia han experimentat un creixement exponencial. Aquest document tracta de sintetitzar i recollir les principals aportacions en els diversos àmbits. Atenent l'amplitud de la matèria, s'ha ordenat en quatre apartats: sobre la llibertat d'expressió a Internet i xarxes socials, control de continguts, i responsabilitat dels proveïdors de serveis d'Internet (ISP); sobre discurs d'odi i ciberdelinqüència; sobre llibertat d'expressió i d'informació, desinformació i dret a l'oblit, i, finalment, un breu apartat sobre propietat intel·lectual.

Paraules clau: llibertat d'expressió; Internet; discurs d'odi; xarxes socials; responsabilitat dels proveïdors d'Internet; drets digitals.

DOSSIER ON FREEDOM OF SPEECH IN THE DIGITAL AGE**Abstract**

The main aim of this dossier is to bring together resources relating to freedom of speech on the Internet and its various digital contexts. During the last decade in particular, legislation, case law, reports and bibliography have experienced exponential growth. This document tries to synthesize and gather together the main contributions in the various fields. Given the scope of the material, it has been organised in four sections; freedom of speech on the Internet and in social media, content control, and the responsibility of internet service providers (ISPs); hate speech and cybercrime; freedom of expression and information, disinformation, the right to be forgotten, and finally, a brief section on intellectual property.

Key words: freedom of speech; freedom of expression; Internet; hate speech; social media; responsibility of internet service providers; digital rights.

* Document tancat el 26.10.2020.

** Josep Cañabate Pérez, professor Serra Húnter al Departament de Dret Públic i Ciències Històricojurídiques de la Universitat Autònoma de Barcelona, Certified Information System Auditor (CISA) per ISACA i vocal de la Comissió de Dret Digital de l'ICAB. Facultat de Dret, edifici B2, Bellaterra, c. de la Vall Moranta, s/n, 08193 Cerdanyola del Vallès. josep.canabate@uab.cat, [@josep_canabate](https://twitter.com/josep_canabate).

Citació recomanada: Cañabate Pérez, Josep. (2020). Dossier sobre la llibertat d'expressió a l'era digital. *Revista Catalana de Dret Públic*, 61, 252-288. <https://doi.org/10.2436/rcdp.i61.2020.3546>.

Sumari

Introducció

1 Llibertat d'expressió a Internet i xarxes socials, control de continguts i responsabilitat dels proveïdors d'Internet

1.1 Normativa

1.2 Referències bibliogràfiques

1.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

1.4 Jurisprudència

2 Els discursos d'odi, ciberseguretat

2.1 Normativa

2.2 Referències bibliogràfiques

2.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

2.4 Jurisprudència

3 Llibertat d'expressió, dret a la informació, dret a l'oblit i notícies falses a Internet

3.1 Normativa

3.2 Referències bibliogràfiques

3.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

3.4 Jurisprudència

4 Llibertat d'expressió i propietat intel·lectual a entorns digitals

4.1 Normativa

4.2 Referències bibliogràfiques

Introducció

L'any 1999, fa més de dues dècades, Larry Lessig, professor a Harvard i un dels més importants referents en dret i tecnologies de la informació, publicava l'obra *Code: And Other Laws of Cyberspace*. Aquesta monografia, que pot ser considerada un clàssic dins del seu àmbit, contenia un argument principal que s'ha mostrat absolutament vàlid en el decurs del temps: “the code is law”. A l'era digital el codi és llei en el sentit més ambivalent del terme, és a dir, com a resultat legislatiu dels parlaments, però també com a codi informàtic que dona ordres a un ordinador o un sistema d'informació complex. L'arquitectura i la manera en què s'ha desenvolupat la xarxa en aquests temps són fonamentals per determinar l'afectació i l'impacte en l'ampli àmbit del dret (*law*).

A finals del segle XX, quan Lessig va escriure el seu text, encara es podia conservar un cert optimisme sobre una Internet oberta, sense censura i de lliure accés per tots els ciutadans. Lamentablement, el projecte inicial d'aquesta Internet quasi utòpica ha estat substituït per un domini absolut dels grans proveïdors d'Internet (ISP), els quals en moltes ocasions mostren una total connivència amb poders polítics poc democràtics (p. ex. com mostren les revelacions de l'analista de l'Agència de Seguretat Nacional estatunidenca –NSA– Edward Snowden).

El filòsof alemany d'origen sud-coreà Byung-Chul Han, a l'obra *Psicopolítica, Neoliberalismo y nuevas técnicas de poder*, ha aixecat la seva veu intel·lectual contra el que denomina capacitat de prospecció psicopolítica, que condueix inexorablement a la fi de la llibertat. Han descriu una tècnica de dominació del neoliberalisme a través d'una programació i un control psicològics.

L'objectiu d'aquest dossier és oferir els recursos bàsics i fonamentals sobre l'exercici d'un dret connectat íntimament, sinèrgicament es podria dir, a les arrels d'una societat democràtica com és la llibertat d'expressió. Però ja sabem que ara la societat és la de la informació, justament amenaçada per la desinformació, per les notícies falses (*fake news*), pels discursos d'odi (*hate speech*), que moltes vegades de manera anònima suposen una vulneració amb un impacte descomunal. Aquesta societat de la informació en la nova era digital comporta enormes avantatges, però també grans amenaces als drets i les llibertats. En efecte, els riscos es multipliquen, l'Estat ja no és l'únic agent que pot caure en la temptació de controlar els continguts, els grans ISP s'han erigit quasi en “dictadures digitals” amb poder difícilment controlable malgrat els ingents esforços.

El dossier s'ha estructurat en quatre apartats amb la finalitat de mostrar la normativa, la jurisprudència, els informes, les resolucions, els documents de treballs de les institucions més significatives; així com per recollir la principal bibliografia que s'ha publicat en els darrers anys sobre cada àmbit de la matèria. En tot cas, en aquest període hi hagut una gran profusió de publicacions que tractaven, amb més o menys èxit, de qüestions relacionades amb els drets digitals i la llibertat d'expressió. I cal afegir-hi que, després de la protecció de dades i la privacitat, ha estat un dels temes més estudiats dins de l'àmbit del dret digital.

La distribució temàtica dels apartats és la següent: (1) Llibertat d'expressió a Internet i xarxes socials, control de continguts i responsabilitat dels proveïdors d'internet, (2) Els discursos d'odi, ciberseguretat, (3) Llibertat d'expressió, dret a la informació, dret a l'oblit i notícies falses en Internet, (4) Llibertat d'expressió i propietat intel·lectual a entorns digitals.

En relació amb el primer apartat, cal assenyalar que serveix per establir un marc general normatiu que serà igualment aplicable a la resta dels apartats. Per tant, tot i que l'objectiu és centrar-se en la tensió entre llibertat d'expressió i control públic i privat en entorns digitals, els seus recursos són aplicables plenament als altres àmbits. Per motiu d'economia dels documents, s'hi farà una remissió.

El segon apartat està dedicat a una de les qüestions més preocupants dins dels entorns digitals, com són els discursos d'odi a Internet i les seves xarxes socials. Resulta evident que el mitjà ha facilitat aquestes pràctiques rebutjables, en les quals l'anonimat i la sensació d'impunitat juguen un paper important. S'haurà de veure quins són els límits entre la provocació, o les expressions poc moderades, i aquest discurs d'odi que té conseqüències penals.

El següent apartat està dedicat a la llibertat d'expressió i el dret a la informació, que, com s'ha dit, té una relació molt estreta amb el marc general establert en el primer apartat. Aquí es veurà el balanç entre la llibertat d'expressió, el dret a la informació i altres drets com són l'honor, la intimitat i la pròpia imatge.

Finalment, es tanca el dossier amb un breu apartat sobre l'impacte de la llibertat d'expressió en la propietat intel·lectual en entorns digitals.

1 Llibertat d'expressió a Internet i xarxes socials, control de continguts i responsabilitat dels proveïdors d'Internet

1.1 Normativa

Nacions Unides. Assemblea General de les Nacions Unides. Resolució 217 A (III), de 10 de desembre de 1948. [Declaració Universal dels Drets Humans](#). Article 19 (Llibertat d'opinió i d'expressió).

Nacions Unides. Assemblea General de les Nacions Unides. Resolució 2200 A (XXI), de 16 de desembre de 1996. [Pacte Internacional de drets civils i polítics](#). Article 19 (Llibertat d'expressió i informació).

Nacions Unides (2008). [Instruments Internacionals de Drets Humans](#), HRI/GEN/1/Rev.9 (vol. I), 27 de maig de 2008.

Consell d'Europa. Conveni Europeu per a la protecció dels Drets Humans i de les llibertats fonamentals ([Conveni Europeu de Drets Humans](#)), de 5 de novembre de 1950. Article 10 (Llibertat d'expressió).

Conferència Especialitzada Interamericana sobre Drets Humans. [Convenció Americana de Drets Humans](#), 22 de novembre de 1969. Article 13 (Llibertat de pensament i d'expressió).

Assemblea de Caps d'Estat i Governos de l'Organització per a la Unitat Africana (actual Unió Africana). [Carta Africana de Drets Humans i els Pobles \(Carta de Banjul\)](#). Article 9 (Dret a rebre informació, dret a expressar i difondre opinions).

Unió Europea. Parlament Europeu, Consell de la Unió Europea, i Comissió Europea. (2016/C 202/02). [Carta dels drets fonamentals de la Unió Europea](#), de 7 de desembre de 2000. Article 11 (Llibertat d'expressió i d'informació). (DOUE, C 202/239, 7/6/2016).

[Directiva 2000/31/CE](#) del Parlament Europeu i del Consell, de 8 de juny de 2000, [relativa a determinats aspectes jurídics dels serveis de la societat de la informació, en particular el comerç electrònic en el mercat interior \(Directiva sobre el comerç electrònic\)](#). (DOCE, núm. 178, 17/07/2000, pàg. 1-16). Aquesta norma transcendeix la regulació del comerç electrònic, ja que té una àmplia vocació regulació de les activitats a Internet, les quals comporten afectacions a l'exercici de la llibertat d'expressió (vegeu-ne l'article 4.1, 17.).

Reglament (UE) 2016 del Parlament Europeu i del Consell, de 27 d'abril de 2016, relatiu a la protecció de les persones físiques en el que respecta al tractament de dades personals i a la lliure circulació d'aquestes dades i pel qual es deroga la Directiva 95/46/CE ([Reglament general de protecció de dades](#)). (DOUE, L 119/1, 4/5/2016, pàg. 1-88).

Espanya. [Constitució espanyola](#), 6 de desembre de 1978, (BOE núm. 11 de 29/12/1978) Articles 18.1 (Dret a l'honor, intimitat personal i pròpia imatge), 18.4 (Protecció de dades personals) i 20 (Llibertat d'expressió i informació).

Espanya. [Llei orgànica 1/1982](#), de 5 de maig, de protecció civil del dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge. (BOE núm. 115 15/5/1982, pàg. 12546 a 12548).

Espanya. [Llei orgànica 10/1995](#), de 23 de novembre, del Codi penal. (BOE núm. 281 24/11/1995).

Espanya. [Llei orgànica 3/2018](#), de 5 de desembre, de protecció de dades personals i garantia dels drets digitals. (BOE núm. 294 6/12/2018, pàg. 119788-119857).

Espanya. [Llei 34/2002](#), d'11 de juliol, de serveis de la societat de la informació i de comerç electrònic. (BOE núm. 166 17/07/2002, pàg. 1-36).

Espanya. [Ordre PCM/130/2020, de 30 d'octubre, per la que es publica el Procediment d'actuació contra la desinformació aprovat pel Consejo de Seguridad Nacional](#). (BOE, núm. 292, 5/11/2020, pàgs. 96673-96680).

Constitució dels Estats Units, 17 de setembre de 1787. [Primera esmena](#). (1791) (Llibertat d'expressió i llibertat de premsa). Cal subratllar el model americà, que estableix que el congrés no farà cap llei en relació amb els drets esmentats, en contrast amb l'uropeu, que n'admet la regulació.

[Children's Online Privacy Protection Act \(COPPA\)](#) de 1998, 15 U.S.C. 6501–6505.

1.2 Referències bibliogràfiques

Aba-Catoira, Ana. (2011). La protección de los derechos de los menores ante las nuevas tecnologías: internet y redes sociales. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 486-511). València: Universidad de Valencia.

Alonso Espinosa, Carles. (2008). La información en la Red y el principio de neutralidad tecnológica: la libertad de expresión y la difusión de información administrativa. *Revista Vasca de Administración Pública*, 81, 15-61.

Aranda Serna, Francisco José. (2016). La delimitación de la libertad de expresión en internet: la confrontación de derechos y la censura digital. Dins Erika Yamel Munive Cortés (coord.) i Federico Bueno Mata (dir. Congr.), *Hacia una Justicia 2.0: actas del XX Congreso Iberoamericano de Derecho Informático [Salamanca, 19-21 de octubre 2016]* (vol. 1, p. 15-28). Salamanca: Ratio Legis.

Ash Garton, Timothy. (2017). *Libertad de palabra: diez principios para un mundo conectado*. Barcelona. Tusquets Editores.

Barata i Mir, Joan. (2012). The different notions of freedom of expression and their connection to democracy, the public sphere and other concepts. Dins Monroe E. Price i

Stefaan Veerhulst, *Handbook of Media Law and Policy* (p 125-141). Londres: Routledge.

Beattie, Scott. (2009). *Community, Space and online Censorship. Regulatin Pornotopia*. Burlington: Ashagte, Farnham.

Beer, David Gareth. (2017). The social power of algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 1-13.

Bell, Emily. (2016) Facebook se está comiendo el mundo. *Cuadernos de Periodistas*, 32, 67-73.

Belli, Luca. (2003). *Network Neutrality and Human Rights. Background paper*. París: CERSA, PRES Sorbonne University.

Blasi Casagran, Cristina. (2013). People c. Harris: el lado oscuro de la libertad de expresión en las redes sociales. Dins Loreto Corredoira y Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (dirs.), *Libertad de expresión e información en Internet: amenazas y protección de los derechos* (p. 415-434). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

Boix Palop, Andrés. (2002). Libertad de expresión y pluralismo en la Red. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 65, 133-180.

Boix Palop, Andrés. (2003). [La LSSI y las diversas concepciones sobre la eficacia extraterritorial de las limitaciones a la libre expresión derivadas de la cláusula de orden público](#). *Revista Electrónica de la Facultad de Derecho de la Universidad de Valencia*, 2, 1-21.

- Boix Palop, Andrés. (2016). La construcción de los límites a la libertad de expresión en las redes sociales. *Revistas de estudios políticos, (ejemplar dedicado a: Democracia y Derecho en la era de Internet: balance y perspectivas)*, 173, 55-112.
- Bruggeman, Jeroen. (2013). *Social Networks. An introduction*. Londres: Routledge.
- Cabrera Sánchez, Alexandra. (2017). La regulación del derecho a la libertad de expresión en internet: estándares interamericanos y el caso de Facebook. *Vox Juris*, 33(1), 209-222.
- Carrillo, Marc, Correidora y Alfonso, Loreto, Rodríguez Ángel, Sánchez Ferriz, Remedio, Solozábal Echavarría, Urías Martínez, Joaquín, i Villaverde Menéndez, Ignacio. (2019). Encuesta sobre la libertad de expresión. *Teoría y realidad constitucional*, 44, 15-73.
- Casadevall, Josep (ed.). (2012). *Freedom of expression: essays in honour of Nicolas Bratza, president of the European Court of Human Rights*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- Castells, Manuel. (2003). *La galaxia Internet. Reflexiones sobre Internet, empresa y sociedad*. Barcelona: Debolsillo.
- Cavanillas Múgica, Santiago (coord.). (2007). *Responsabilidad de los proveedores de información en internet*. Granada: Comares.
- Corredoira y Alfonso, Loreto. (2007). Lectura de la Declaración Universal de Derechos Humanos en 1948 en el paradigma de la nueva "Sociedad de la información". Estudio específico del artículo 19. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertad en Internet. La red y las libertades de expresión e información* (p. 58-73). València: Tirant lo Blanch.
- Correidora y Alfonso, Loreto. (2013). Agenda de reformas internacionales en materia de control o censura de contenidos. Dins Loreto Corredoira Alfonso, i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 165-190). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2017). Responsabilidad de intermediarios y prestadores de servicios de internet en Europa y Estados Unidos y su importancia para la libertad de expresión. *Revista de Derecho, Comunicaciones y Nuevas Tecnologías*, 17, 1-32.
- De Miguel Molina, María, i Oltra Gutiérrez, Juan Vicente. (2011). La autorregulación europea de las redes sociales: análisis de las políticas de uso de la imagen de menores en España. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), [*Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías*](#) (p. 476-485). València: Publicacions de la Universitat de València.
- Díaz Buck, Anid Vanessa. (2013). La autorregulación en redes sociales como forma de garantizar los derechos de intimidad, privacidad y protección de datos personales. *Derecom*, (13), 125-143.
- Fayos Gardó, Antonio. (1996). Reflexiones sobre la jurisprudencia norteamericana en materia de libertad de expresión: de Holmes a la sentencia del caso Internet. *Revista de administración pública*, 141, 395-428.
- Fayos Gardó, Antonio. (1997). El nuevo mercado de las ideas (sobre la sentencia del Tribunal Supremo norteamericano del caso Internet). *Revista de Administración Pública*, 144, 231-244.
- Fernández Esteban, María Luisa. (1998). *Nuevas tecnologías, Internet y derechos fundamentales*. Madrid: Mc GrawHill.
- Fernández Esteban, María Luisa. (1998). Limitaciones constitucionales e inconstitucionales a la libertad de expresión en Internet (Comentario a la Sentencia 96-511 del Tribunal Supremo Norteamericano de 26 de junio de 1997 que declara la inconstitucionalidad de la Ley de Decencia en las Telecomunicaciones del Congreso de los Estados Unidos). *Revista Española de Derecho Constitucional*, 18(53), 283-311.

- Fernández Esteban, María Luisa. (1999). La regulación de la libertad de expresión en Estados Unidos y en la Unión Europea. *Revista de Estudios Políticos*, 103, 149-169.
- Fernández Esteban, María Luisa. (2000-2001). Internet y los derechos fundamentales. *Anuario jurídico de La Rioja*, 6-7, 321-356.
- Ferrer Serrano, Roberto Luis. (2013). El tránsito de las redes sociales hacia un nuevo concepto aterritorial de los estados. (“netsates”). Dins Loreto Corredoira Alfonso, i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 23-40). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Fuertes López, Mercedes. (2014). En defensa de la neutralidad de la red. *Revista Vasca de Administración Pública*, 99-100, 1397-1412.
- García Orta, María José, Alonso González, Marián, i Carreras Álvarez, Mária del Valle. (2010). Redes sociales y herramientas 2.0 en las elecciones de Irán. Dins *Congreso alfabetización mediática y culturas digitales* (p. 1-21). Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Gutiérrez Martín, José Luis. (2001). Internet y libertad de expresión. Dins Miguel Fernández Ordóñez, Javier Cremades García, i Rafael Illescas Ortiz (coord.), *Régimen jurídico de internet* (p. 229-236). Madrid: Wolters Kluwer.
- Klink, Thomas. (2011). La actual posición del Tribunal Supremo alemán ante la libertad de expresión en la red, el caso de la chuleta spickmich.de. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 88-98). València: Universidad de Valencia.
- Leiter, Brian. (2014). [The Case Against Free Speech](http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2450866). 38 *Sydney Law Review*, 407. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2450866>.
- Lessig, Larry (2001). *El Código y otras leyes del ciberespacio*. Madrid: Taurus.
- Lieberman, Matthew D. (2013). *Social: Why our brains are wired to connect*. Oxford: OUP.
- Little, Laura E. (2012). Internet Defamation, Freedom of Expression, and the Lessons of Private *International Law for the United States*. *European Yearbook of Private International Law (Research Paper n. 2013-03)*, 14, 1-37.
- López de la Peña Saldías, J. Francisco. (2010). Libertad de expresión e Internet. Responsabilidad de los prestadores de servicios de la sociedad de la información. El caso putasgae. *Revista Aranzadi Doctrinal*, 3, 19-28.
- Mackinnon, Rebecca. (2012). *Consent of the networked*. Nova York: Basic Books.
- Maestre Rodríguez, Javier A. (2011). La extensión de la libertad de expresión a los usuarios de la red y la amenaza de la Ley de Economía Sostenible. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 312-322). València: Universidad de Valencia.
- Marco Marco, Joaquín J. (2000). Libertad de expresión, internet y protección a la juventud y la infancia. Un intento de aproximación. *Comunicación y estudios universitarios*, 10, 119-133.
- Mill, John Stuart. (2003). *On Liberty*. New Haven: Yale University Press.
- Miller Genta, María Emilia. (2018). Acceso a internet y libertad de expresión en línea: ¿derechos humanos? *Revista de derecho público*, 53, 77-84.
- Morán Torrens, Enoc, i Valencia Villatoro, Marco Antonio. (2016). La libertad de expresión en procesos electorales. El caso de las redes sociales. *Ciencia jurídica*, 5(10), 155-169.

- Muñoz Machado, Santiago. (2000). *La regulación de la red. Poder y Derecho en Internet*. Madrid: Taurus.
- Morozov, Evgeny. (5 de maig de 2019). [Internet: la utopía escondía negocio y vigilancia](#). *El País*.
- Negroponte, Nicholas. (1997). *El mundo digital*. Barcelona: Ediciones B.
- Nunziato, Dawn C. (2009). *Virtual freedom. Net Neutrality and Free Speech in the Internet Age*. Stanford: Stanford Law Books.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2011). La defensa de los valores democráticos como límite a la libertad de expresión. Un análisis comparado de la jurisprudencia del TEDH y del TC. *Revista de estudios europeos*, 58, 113-132.
- Peguera Poch, Miquel. (2007). *La exclusión de responsabilidad de los intermediarios en Internet*. Granada: Comares.
- Peguera Poch, Miquel. (2007). Solo sé que no sé nada (efectivamente): la apreciación del conocimiento efectivo y otros problemas en la aplicación judicial de la LSI. *IDP Revista d'Internet, Dret i Política*, 5, 2-18
- Prell, Christina. (2011). *Social Network Analysis: History, Theory and Methodology*. Londres: SAGE Publications Ltd.
- Presno Linera, Miguel Ángel, i Teruel Lozano, Germán M. (2017). *La libertad de expresión en América y Europa*. Vila Nova de Gaia/Porto: Juruá Editorial.
- Pariser, Eli. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet is hiding from you*. Nova York: Penguin Press.
- Ramón Fernández, Francisca. (2011). La red social como ejemplo de participación: casos y cuestiones. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 160-175). València: Universidad de Valencia.
- Rainie, Lee, i Anderson, Janna. (8 de febrer de 2017). [Code-Dependent: Pros and Cons of the Algorithm Age](#). [Apunt de blog]. *Pew Research Center*.
- Rico Carrillo, Mariana. (2012). El impacto de internet y las redes sociales en el derecho a la libertad de expresión. *Frónesis: Revista de filosofía jurídica, social y política*, 19(3), 331-349.
- Rodríguez García, Luis Fernando. (2011). Políticas de la Federal Communications Commission en materia de neutralidad de la red. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 99-113). València: Universidad de Valencia.
- Rogers, Kevin M. (2011). *The Internet and the Law*. Londres: Palgrave, Macmillan.
- Rojas, Angela. (2011). La responsabilidad de los PSSI y la libertad de expresión: jurisprudencia reciente. Dins Cotino Hueso, Lorenzo (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 283-299). València: Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- Rollnert Liern, Göran. (2013). La neutralidad ideológica del Estado en las redes sociales. Dins Loreto Corredoira Alfonso, i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 75-98). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Rosen, Jeffrey. (29 d'abril de 2013). [The Delete Squad. Google, Twitter, Facebook and the global battle over the future of free speech](#). [Apunt de blog]. *New Republic*.

- Rubio Moraga, Angel Luis (2004). Censura en la Red: Restricciones a la libertad de expresión en Internet. Dins Carlos, Sanz Establés, Joaquín Sotelo González, i Ángel Luis Rubio Moraga, *Prensa y periodismo especializado II* (p. 597-607). Guadalajara: Editores del Henares.
- Sänger, Raffael. (2013). El bloqueo de las páginas web en el Derecho alemán, a través del ejemplo de la ley para dificultar el acceso a páginas web. Dins Loreto Corredoira Alfonso, i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 191-214). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Tejerina Rodríguez, Ofelia. (2011). La lucha de la Asociación de Internautas por la libertad de expresión en Internet, frente a la SGAE. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 300-311). València: Universidad de Valencia.
- Télles Valdés, Julio Alejandro. (2015). Libertad de expresión en internet y redes sociales. Dins Federico Bueno de Mata (dir.), *FODERTICS 3.0: (estudios sobre nuevas tecnologías y justicia* (p. 241-253). Granada: Comares.
- Teruel Lozano, Germán M. (2010). Apuntes generales sobre la libertad de expresión en internet. *Anales de Derecho*, 28, 121-140.
- Teruel Lozano, Germán M. (2011). El Legislador y los riesgos para la libertad de expresión en Internet: notas sobre las garantías constitucionales de la libertad de expresión en la LSSICE y en la Disposición Final Segunda del Proyecto de Ley de Economía Sostenible. Dins Lorenzo Cotino Hueso (ed.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 52-87). València: Publicacions de la Universitat de València.
- Teruel Lozano, Germán M. (2011). Libertad de expresión en Internet, control de contenidos de las páginas web y sus garantías constitucionales. *Revista Aranzadi de Derecho y Nuevas Tecnologías*, 25, 81-103.
- Teruel Lozano, Germán. M., Pérez Miras, Antonio, i Raffiotta, Edoardo C. (2013). *Desafíos para los derechos de la persona ante el siglo XXI: Internet y Nuevas Tecnologías*. Navarra: Aranzadi.
- Teruel Lozano, Germán M. (2014). Libertad de expresión y censura en Internet. *Estudios de Deusto: Revista de la Universidad de Deusto*, 2, 41-72.
- Torres Díaz, María Concepción. (2013). El derecho de acceso a internet como derecho fundamental: análisis desde una perspectiva crítica. Dins Loreto Corredoira Alfonso, i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 3-22). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Toscano, Silvia Susana. (2016). Libertad de expresión, datos personales e internet a luz del sistema interamericano de derechos humanos. Dins Erika Yamel Munive Cortés (coord.), i Federico Bueno Mata (dir. Congr.), *Hacia una Justicia 2.0: actas del XX Congreso Iberoamericano de Derecho Informático [Salamanca, 19-21 de octubre 2016]* (vol. 1, p. 299-312). Salamanca: Ratio Legis.
- Trujillo Pérez, Antonio Javier. (2011). Cargos públicos representativos en las redes sociales: ¿existe incidencia en la relación representativa? Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 176-201). València: Universidad de Valencia.
- Villarino Marzo, Jorge. (2017). Cuarta generación de derechos: reflexiones sobre la libertad de expresión en internet. *Revista de las Cortes Generales*, 100-102, 47-100.
- Villate, Javier. (2001). *Libertad de expresión en Internet*. Observatorio para la CiberSociedad.
- Wagner, Ben. (2016). Algorithmic regulation and the global default: Shifting norms in Internet technology. *Etikk i praksis. Nord J Appl Ethics*, 1, 5-13.

Wu, Tim. (19 de juny de 2012). [Free Speech for Computers?](#) *The New York Times*.

Zucca, Lorenzo. (2007). *Constitutional dilemmas. Conflicts of fundamental legal rights in Europe and the USA*. Oxford: Oxford University Press.

1.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

Nacions Unides. Assemblea General. (1996). [Resolució AG/RES. 1421 \(XXVI-O/96\)](#), de 7 de juny, accés a les tecnologies de la informació.

Nacions Unides. Assemblea General. Consell de drets humans. (2007). [UN. Doc. A/HRC/4/27](#), de 2 de gener de 2007. 14è Informe general del relator especial sobre la promoció i protecció del dret a la llibertat d'opinió i d'expressió, Ambeyi Ligabo.

Nacions Unides, Comitè de Drets Humans (2011). [Observació general núm. 34. Article 19. Llibertat d'opinió i llibertat d'expressió](#), CCPR/C/GC/34, 12 de setembre de 2011.

Nacions Unides. Comitè de Drets Humans. (2011). [Comentari general núm. 34 sobre l'article 19 Llibertat d'opinió i llibertat d'expressió del Pacte internacional de drets civils i polítics](#), adoptat en la sessió 102a (11-29 de juliol de 2011).

Nacions Unides. Assemblea General (2012). [Promoció i protecció del dret a la llibertat d'opinió i d'expressió](#), A/67/357, 7 de setembre de 2012.

UNESCO. Conferència General. (2003). [Recomanació, de 15 d'octubre de 2003, sobre la promoció i l'ús del plurilingüisme i l'accés universal al ciberespai](#).

EUROCITIES. (2005). [The European Charter of Rights of Citizen in the Knowledge Society](#).

[Declaració conjunta sobre llibertat d'expressió i Internet](#), de 6 de juny de 2011, del relator especial de les Nacions Unides (ONU) per a la llibertat d'opinió i d'expressió, la representant per a la llibertat dels mitjans de comunicació de l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació en Europa (OSCE), la relatora especial de l'Organització d'Estats Americans (OEA) per a la llibertat d'expressió i la relatora especial sobre llibertat d'expressió i accés a la informació de la Comissió Africana de Drets Humans i dels pobles (CADHP).

[Declaració conjunta sobre llibertat d'expressió i notícies falses, desinformació i propaganda](#), de 3 de març de 2017, adoptada pels relators especials sobre la llibertat d'expressió i opinió de l'ONU, el representant per a la llibertat dels mitjans de comunicació de l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació en Europa (OSCE), la relatora especial de l'Organització d'Estats Americans (OEA) per a la llibertat d'expressió i la relatora especial sobre llibertat d'expressió i accés a la informació de la Comissió Africana de Drets Humans i dels pobles (CADHP).

Consell d'Europa. [Declaration on freedom of communication on the Internet \(Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies\)](#).

Consell d'Europa. (2005). CM (2005) 56 final, de 13 de maig, [Declaració del Comitè de Ministres sobre drets humans i estat de dret en la societat de la informació](#).

Consell d'Europa. [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on protecting freedom of expression and information in times of crisis](#), aprovades el 26 de setembre de 2007.

Consell d'Europa. [Recommendation CM/Rec\(2007\)3 of the Committee of Ministers to member states on the remit of public service media in the information society, adopted on 31 January 2007](#).

Consell d'Europa. [Recommendation CM/Rec\(2007\)11 of the Committee of Ministers to member states on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment](#).

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2008\)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters, adopted on 26 March 2008.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2011\)8 of the Committee of Ministers to member states on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet, adopted on 21 September 2011.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2012\)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to social networking services \(Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies\).*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2012\)3 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to search engines.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2014\)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users \(Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies\).*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2015\)6 of the Committee of Ministers to member States on the free, transboundary flow of information on the Internet.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2016\)1 of the Committee of Ministers to member States on protecting and promoting the right to freedom of expression and the right to private life with regard to network neutrality.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2016\)5 of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2018\)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries.*](#)

Consell d'Europa. [*Recommendation CM/Rec\(2020\)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems.*](#)

Tribunal Europeu de Drets Humans. Research Division. (2015). *Internet and freedom of expression*. [*Internet: case-law of the European Court of Human Rights*](#) (pàg. 17-34).

Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE). (2010). [*Freedom of Expression on the Internet. A study of legal provisions and practices related to freedom of expression, the free flow of information and media pluralism on the Internet in OSCE participating States.*](#)

Unió Europea. Parlament Europeu. (2008). [*Recomanació 2008/2160\(INI\)*](#), de 26 de març de 2009, sobre el reforçament de la seguretat i les llibertats fonamentals en Internet.

Senat Espanyol. (1999). [*Informe de la Comisión Especial sobre redes informáticas*](#), de 17 de desembre de 1999.

A continuació s'indiquen iniciatives dirigides a evitar el control i la censura de la llibertat d'expressió a Internet i a la protecció dels menors:

[CyberSitter](#): és una pàgina web amb eines de control parental per bloquejar continguts nocius i il·lícits.

[NetNanny](#): eines de control parental per bloquejar continguts nocius i il·lícits.

[PICS](#) (Platform for Internet Content Selection): plataforma per a la selecció de continguts a Internet.

[ICRA](#): Internet Content Rating Association.

[OpenNet Initiative](#): plataforma que serveix per detectar la censura o la vigilància a Internet.

[Freedom House](#): organització per fomentar la democràcia i evitar la censura governamental.

Reporters Sense Fronteres. [Enemies of the Internet. Countries under surveillance](#). 12 de març de 2010.

Beeson, Ann, i Hansen, Chris. [Fahrenheit 451.2: is cyberspace burning?](#) Llibre blanc de l'American Civil Liberties Union (ACLU). Consultat el 15 d'octubre de 2020.

Cyber-Rights & Cyber-Liberties. [Who Watches the Watchmen: Internet Content Rating system, y Privatised Censorship](#). Consultat el 15 d'octubre.

[NETmundial Multistakeholder Statement](#), declaració de la plataforma per la governança d'Internet, NETmundial Initiative (NMI). 24 d'abril de 2014.

[Censorship in a Box: Why Blocking Soware is Wrong for Public Libraries](#). Informe de l'ACLU. Consultat el 15 d'octubre de 2020.

[Commit to transparency - sign up for the International Fact-Checking Network's code of principles](#). Consultat el 15 d'octubre de 2020.

[Plataforma en defensa de la libertad de información](#). Consultat el 15 d'octubre de 2020.

Human Rights Watch. [SILENCING THE NET: The Threat to Freedom of Expression On-Line](#). Consultat el 15 d'octubre de 2020.

1.4 Jurisprudència

TEDH en un cas referit a la relació entre publicitat i llibertat d'expressió d'advocats (STEDH de 24/2/1994, cas Casado Coca).

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Handsyde contra Regne Unit, de 7 de desembre 1976](#). Aquesta sentència manifesta que tota "formalitat", "condició", "restricció" o "pena" imposada en l'esfera de la llibertat d'expressió ha de ser proporcional a l'objectiu legítim perseguit. El Tribunal estableix que la llibertat d'expressió recollida a l'article 10 del CEHD constitueix una base essencial d'una societat democràtica.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Casado Coca contra Espanya](#), de 24 de febrer de 1994. El TEDH reconeix per primera vegada que el dret a la llibertat d'expressió i informació reconegut a l'article 10 del CEHD és aplicable a la publicitat comercial. El Sr. Casado Coca va ser sancionat pel II·lustrre Col·legi d'Advocats de Barcelona per fer publicitat dels seus serveis.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Sürek contra Turquia](#), 8 de juliol de 1999. El tribunal Admet en aquest cas que és permisible una crítica més àmplia en relació amb el govern que amb un ciutadà privat o inclús un polític. En un sistema democràtic les accions o les omissions del govern han de sotmeses a escrutini proper no només de les autoritats legislatives o judicials, sinó també de l'opinió pública.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Féret contra Bèlgica](#), de 16 de juliol. En aquest cas el Tribunal manifesta que Internet està subjecte a un control i una protecció equivalents als d'altres mitjans de comunicació pel que fa al respecte a la lliure contribució al debat polític d'un representant elegit del poble. Pel que fa a les sancions, es requereix restricció en l'ús de processos penals, especialment si hi ha altres mitjans per respondre als atacs i a les crítiques injustificades dels opositors.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Morice contra França](#), de 23 d'abril de 2015. Ratifica el criteri establert en l'assumpte Springer AG. contra Alemanya.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Mouvement raëlien Suisse contra Suïssa](#). Aquest cas entén que quan s'està protegint el discurs comercial, el marge d'apreciació de les autoritats és més ampli que si fossin comentaris en assumptes d'interès generals o qüestions polítiques (criteri establert a Axel Springer AG contra Alemanya). El Tribunal ha dit també en aquest sentència que quan les autoritats

nacionals restringeixen els drets fonamentals de les persones físiques o jurídiques privades, se'ls exigeix que triïn els mitjans que causin el menor perjudici possible als drets en qüestió.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Willem contra França](#), 16 de juliol de 2009. En aquest cas el tribunal admet que una persona particular que participa en un debat públic o en un assumpte d'interès general té l'obligació de no sobrepassar certs límits, en especial aquells que afecten els drets dels altres, però això no significa que no pugui recórrer a cert grau d'exageració o inclús provocació, o a algunes paraules que poden ser considerades com a declaracions no moderades.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Renaud contra França](#), de 25 de febrer de 2010. En qüestions d'expressió política i militant dins d'un debat d'interès públic, l'article 10 requereix un alt nivell de protecció del dret a la llibertat d'expressió a Internet, a l'igual que als altres mitjans de comunicació. Aquesta llibertat permet, doncs, a un representant elegit, en un context d'oposició política, utilitzar virulents comentaris crítics sobre líders polítics sobre qüestions d'interès general (debat entre una associació i un consell municipal sobre planejament urbanístic) i qualsevol exageració escrita o verbal sobre aquest tema s'ha tolerar. La convicció d'un administrador web que estava infringint la legislació penal en insultar públicament un alcalde, a causa de les observacions publicades al lloc web d'una associació presidida per l'administrador web, es considera excessiva.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Ashby Donald i altres contra França](#), de 10 de gener de 2013. En aquest cas, el Tribunal va declarar per primera vegada que la publicació de fotografies en un lloc d'Internet dedicat a la moda que oferia al públic fotografies de desfilades de moda per a la consulta, gratuïtes o de pagament, i també per a la venda, entrava dins de l'exercici del dret a la llibertat d'expressió.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Delfi contra Estònia](#), de 16 de juny de 2015. Aquesta sentència va ser el primer cas en què es va demanar al TEDH que examínés una denúncia relativa a la responsabilitat d'una empresa que gestionava un portal de notícies a Internet, a causa dels comentaris publicats al portal pels seus usuaris. El portal proporcionava una plataforma per a comentaris generats pels usuaris sobre contingut publicat prèviament. En aquests casos, alguns usuaris, ja fossin identificats o anònims, podien publicar comentaris clarament il·legals que infringien els drets de personalitat d'altres. El Tribunal va considerar que l'operador comercial d'un portal de notícies d'Internet pot ser responsable dels comentaris ofensius publicats al portal pels usuaris.

Dues característiques específiques van distingir aquest cas tan esperat:

- Es referia a un important portal de notícies d'Internet, operat professionalment i comercialment, que publicava articles de notícies escrits pel seu personal sobre els quals es convidava els usuaris a fer comentaris. El Tribunal va assenyalar que aquest cas no concernia altres tipus de fòrums d'Internet on es podien publicar comentaris de tercers, com ara grups de discussió a Internet, taulers d'anuncis o plataformes de xarxes socials.

- Els comentaris publicats pels usuaris, ja fossin identificats o anònims, infringien els drets de personalitat d'altres persones i constituïen discursos d'odi incitant actes de violència contra els altres.

Va establir la responsabilitat pels comentaris fets, ja que “no era necessari sotmetre [els comentaris] a una anàlisi lingüística o jurídica per establir que eren il·lícits: la il·licitud apareixia a primera vista” (paràgraf 117 d'aquesta sentència). D'altra banda, el tribunal fa una interessant observació amb relació a la mateixa xarxa: “[...] the Internet plays an important role in enhancing the public's access to news and facilitating the dissemination of information in general (see Ahmet Yıldırım, cited above, § 48, and Times Newspapers Ltd, cited above, § 27). At the same time, the risk of harm posed by content and communications on the Internet to the exercise and enjoyment of human rights and freedoms, particularly the right to respect for private life, is certainly higher than that posed by the press (see Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel, cited above, § 63).”

Per tant, el Tribunal considera que, a causa de la naturalesa particular d'Internet, els “deures i responsabilitats” que s'han de conferir a un portal de notícies d'Internet als efectes de l'article 10 poden diferir fins a cert punt dels d'un editor tradicional, pel que fa al contingut de tercers.

Sentència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea (Sala 3a) de 24 de novembre de 2011, assumpte C-70/10, [Scarlet contra SABAM](#). El cas està relacionat amb les plataformes d'igual a igual. La societat belga d'autors al·lega que els proveïdors de serveis d'accés a Internet han de ser responsables dels continguts il·lícits que registren els usuaris. En aquest cas el tribunal estableix que no existeix l'obligació general de supervisar les dades transmeses per part dels proveïdors de serveis d'accés a Internet.

Sentència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea (Sala 3a) de 16 de febrer de 2012.

C-360/10, [Netlog contra SABAM](#). El cas està relacionat amb el tractament de la informació allotjada en la plataforma d'una xarxa social. En aquest cas el tribunal novament estableix la inexistència de l'obligació general de supervisió del prestadors de servei d'Internet per la informació emmagatzemada en els seus servidors.

Sentència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea (Sala 4a) de 27 de març de 2014. C-314/12, [UPC Telekabel Wien GmbH contra Constantin Film Verleih GmbH i Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH \(cas Telekabel\)](#). En aquest cas el Tribunal estableix que un proveïdor d'accés a Internet pot ser requerit judicialment per bloquejar l'accés dels seus clients a un lloc web que vulnera els drets d'autor. No obstant això, tal requeriment i la seva execució han de garantir el just equilibri entre els drets fonamentals afectats.

Sentència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea (Gran Sala) de 13 de maig de 2014, C-312/12. [Google Spain, SL I Google Inc. contra Agencia Española de Protección de Datos \(AEPD\) i Mario Costeja González](#). Aquesta va ser una sentència amb un gran impacte en l'àmbit de la protecció de dades, ja que va reconèixer jurisprudencialment el conegut com a "dret a l'oblit", cosa que, juntament amb les conclusions a les quals arriba la resolució, seria incorporat en el Reglament general de protecció de dades (RGPD). S'estableix la responsabilitat del gestor del motor del cerca, i s'entén que la cerca, la indexació i l'allotjament de dades comporten tractament. Igualment estableix una ampliació de l'aplicació material i territorial de la legislació europea. El dret a l'oblit reconegut en la sentència s'haurà de ponderar amb la llibertat d'expressió i el dret a la informació.

En aquest apartat no es fa referència a les sentències del TC relacionades amb el discurs d'odi. A continuació farem referència a algunes primeres sentències de l'alt tribunal que van definir molt aviat el concepte de llibertat d'expressió.

[Sentència del Tribunal Constitucional 6/1981](#), de 16 de març de 1981. Aquesta sentència és un referent jurisprudencial en la definició del concepte de llibertat d'expressió i informació. El Tribunal Constitucional estableix de manera clara i rotunda que la llibertat d'expressió "[G]aranteix el manteniment d'una comunicació pública lliure, sense la qual quedarien buits de contingut real altres drets que la Constitució consagra, reduïdes a formes buides les institucions representatives i absolutament falsejat el principi de legitimitat democràtica que enuncia l'art. 1.2 de la Constitució, i que és la base de tota la nostra ordenació jurídicopolítica".

[Sentència del Tribunal Constitucional 12/1982](#), de 31 de març. Aquesta sentència torna a subratllar la peculiar dimensió institucional que té la llibertat d'expressió, ja que és garantia per a la formació i l'existència d'una opinió pública lliure que la converteix en un dels pilars d'una societat lliure i democràtica. Es destaca la necessitat que aquesta llibertat tingui un ampli marge per a l'intercanvi d'idees i opinions, per desenvolupar-se "sense timidesa i sense temor".

[Sentència del Tribunal Constitucional 6/1988](#), de 21 de gener. Davant d'una postura objectivista de la informació que només admetria una versió incontestable dels fets, per al Tribunal Constitucional "les afirmacions errònies són inevitables en un debat lliure, de tal manera que d'imposar la veritat com a condició per al reconeixement del dret, l'única garantia de la seguretat jurídica seria el silenci". Així, no és informació ni notícia aquella narració que defrauda l'interès col·lectiu o que no té una finalitat informativa, com els rumors, les insídies, els insults o els vilipendis.

[Sentència del Tribunal Constitucional 214/1991](#), d'11 de novembre. El Tribunal afirma que en el conflicte entre les llibertats reconegudes en l'art. 20 CE, d'expressió i informació, d'una banda, i altres drets i béns jurídicament protegits, de l'altra, no es pot considerar que siguin absoluts els drets i llibertats continguts en la Constitució, però tampoc no es pot atribuir aquest caràcter absolut a les limitacions a què s'han de sotmetre

aquests drets i llibertats. Així mateix, ha de considerar-se que les llibertats de l'art. 20 de la Constitució no només són drets fonamentals de cada ciutadà, sinó també condició d'existència de l'opinió pública lliure, indissolublement unida al pluralisme polític, que és un valor fonamental i requisit de funcionament de l'Estat democràtic, que pel mateix motiu transcendeixen el significat comú i propi dels altres drets fonamentals.

[Sentència del Tribunal Constitucional 200/1998](#), de 14 d'octubre. Dret fonamental a rebre lliurement informació verídica per qualsevol mitjà de difusió. Col·lisió amb altres drets fonamentals: dret a l'honor, ja que l'especial rellevància de les llibertats d'expressió i informació no pot portar al desconeixement del límit constitucional que per a elles suposa el dret a l'honor, constitucionalment protegit i no només pels preceptes del Codi penal. El TC fa una ponderació entre el dret a la informació i el dret a l'honor. L'alt tribunal manifesta que li correspon determinar si la valoració judicial s'ha realitzat d'acord amb el contingut que correspon a cada un dels drets en joc. El dret a la lliure comunicació protegeix la transmissió de la informació verídica relativa a assumptes d'interès general o de rellevància pública. Només la informació referida a fets d'aquesta naturalesa i contrastada amb un mínim de diligència pot trobar protecció en l'art. 20.1, d) davant de l'honor garantit en l'art. 18.1 CE.

[Sentència del Tribunal Constitucional 136/1999](#), de 20 de juliol. Aquesta sentència estableix que no es pot considerar exercici legítim de les llibertats d'expressió i informació els missatges que incorporin amenaces o intimidacions als ciutadans o als electors, ja que com és evident amb ells ni es respecta la llibertat dels altres, ni es contribueix a la formació d'una opinió pública que mereixi el qualificatiu de lliure (FJ 15).

[Sentència del Tribunal Constitucional 121/2002](#), de 20 de maig. En aquesta sentència l'alt tribunal reitera la línia jurisprudencial homogènia mantinguda des de l'inici, en la qual la seva afirmació clau sobre el contingut de la noció "informació verídica" és que veracitat no equival a "veritat", sinó que "el que empara l'art. 20.1 d) és la informació rectament obtinguda i difosa, tot i que la seva total exactitud sigui controvertible.

[Sentència del Tribunal Constitucional, 235/2007](#), de 10 desembre. En aquesta sentència el Tribunal tracta del concepte de negacionisme. Aquesta decisió va ser més restrictiva que el que va expressar uns anys el Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH), que en el cas Garaudy contra França (2003) havia establert la possibilitat que una criminalització del negacionisme fora acord amb el CEDH.

[Sentència del Tribunal Constitucional 177/2015](#), de 22 de juliol. Aquesta sentència continua exposant que aquest caràcter institucional determina que la jurisprudència constitucional hagi establert que la llibertat d'expressió comprèn la llibertat de crítica, "tot i que la mateixa crítica sigui desagradable i pugui molestar, inquietar o disgustar qui s'adreça, ja que així ho requereixen el pluralisme, la tolerància i l'esperit d'obertura, sense els quals no hi ha societat democràtica"; i que la llibertat d'expressió val no només per a la difusió d'idees o opinions "acollides amb favor o considerades inofensives o indiferents, sinó també per a aquelles que contrarien, xoquen o inquieten a l'Estat o a una part qualsevol de la població", ja que en el nostre sistema "no té cabuda un model de «democràcia militant», és a dir, un model en el qual s'imposi, no ja el respecte, sinó l'adhesió positiva a l'ordenament i, en primer lloc, a la Constitució... el valor del pluralisme i la necessitat del lliure intercanvi d'idees com a substrat del sistema democràtic representatiu impedeixen qualsevol activitat dels poders públics tendent a controlar, seleccionar, o determinar greument la simple circulació pública d'idees o doctrines" [FJ 2 b)]. El Tribunal també recorda el caràcter limitable i no absolut del dret a la llibertat d'expressió i, singularment, el que derivi de les manifestacions que incitin a la violència.

[Sentència del Tribunal Constitucional 112/2016](#), de 20 de juny. El Tribunal Constitucional en aquesta sentència reitera el concepte jurisprudencial de la llibertat d'expressió: a) el caràcter institucional del dret a la llibertat d'expressió; b) el caràcter limitable del dret a la llibertat d'expressió i, singularment, el derivat de manifestacions que encoratgin la violència i c) la proporcionalitat en la limitació penal de l'exercici del dret a la llibertat d'expressió.

[Sentència del Tribunal Suprem 773/2009](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 9 de desembre de 2009 (recurs 914/2006). L'Associació d'Internautes respon dels continguts ofensius contra la SGAE fets pels usuaris de l'allotjament de la seva pàgina.

[Sentència del Tribunal Suprem 316/2010](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 18 de maig de 2010 (recurs 1873/2007). Responsabilitat en la xarxa. Danys morals i patrimonials derivats de l'exercici d'una activitat d'emmagatzematge de dades, en incloure en una pàgina web un comentari negatiu sobre la serietat del comportament cap als clients d'una asseguradora.

[Sentència del Tribunal Suprem 176/2012](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 3 d'abril de 2012 (recurs 172/2010). Difusió en pàgines d'Internet de comentaris i escrits ofensius per a la persona de l'actor i el seu prestigi professional, que qüestionen la seva actuació mèdica en relació amb un dels seus pacients: culpabilització de la mort del fill de la demandada i atribució al demandant d'un acte delictiu criminal comès en l'exercici de la seva professió com a metge, amb expressions amb caràcter ofensiu, injuriós, vexatori i feridor cap al metge i la seva tasca professional, comparació de la seva actuació mèdica amb els experiments duts a terme pels metges de l'Alemanya nazi.

[Sentència del Tribunal Suprem 742/2012](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 4 de desembre de 2012 (recurs 1626/2011). La Sociedad General de Autores va exercitar una acció de protecció a l'honor per declaracions realitzades en el seu blog. Aquesta sentència estableix el caràcter prevalent del dret a la lliure informació i expressió.

[Sentència del Tribunal Suprem 805/2013](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 7 de gener de 2014 (recurs 340/2011). Aquesta sentència estableix que “en l'actual món de les telecomunicacions, caracteritzat per la facilitat i rapidesa de difusió de les dades, remet el perjudicat a la prèvia obtenció d'una declaració formal d'il·licitud, quan la intromissió en el dret fonamental a l'honor és evident, multiplicaria els perjudicis ocasionats, fins a l'extrem que, quan obtingués resposta a la tutela judicial pretesa, aquells perjudicis poguessin ser ja irreparables.”

[Sentència del Tribunal Suprem 128/2013](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 26 de febrer de 2013 (recurs 1500/2011). La titular de la pàgina web, creadora d'un fòrum de debat obert, ha d'extremar les precaucions i exercir un major control sobre les opinions i els comentaris allotjats –les connotacions despectives i pejoratives per a tercers no podien passar-li inadvertides– i procurar d'aquesta manera la ràpida retirada d'aquells que manifestament i inequívocament apareguessin com a greument injuriosos.

[Sentència del Tribunal Suprem 144/2013](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 4 de març de 2013 (recurs 1261/2015). No existeix responsabilitat per part de Google, ja que no va tenir coneixement efectiu dels continguts il·lícits.

[Sentència del Tribunal Suprem 811/2013](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 12 de desembre de 2013 (recurs 1536/2011). Aquesta sentència tracta sobre un blog creat per un membre d'un partit polític independentista que havia estat diputat a les Cortes, el qual havia deformat el logotip d'una companyia alemanya amb la inserció de l'esvàstica. La motivació d'aquesta acció és un article del director de la companyia en una revista relatiu a l'ús del català i la política territorial a Espanya. El Tribunal entén que hi ha una intromissió il·legítima en l'honor de la persona, i que el qualificatiu de menysteniment repugna la societat actual.

[Sentència del Tribunal Suprem 297/2016](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 5 de maig de 2013 (recurs 1261/2015). Aquesta sentència estableix criteris tècnics i de ponderació per determinar la prevalença entre ells quan entren en conflicte. S'estableix una ponderació quan es tracta de l'honor de qui exerceix un càrrec públic. El tribunal entén que es produeix una intromissió il·legítima per comentaris ofensius fets per tercers apareguts al web d'Izquierda Unida de la Comunitat de Madrid arran de la creació i la presentació d'un nou partit pel demandant denominat “Democracia directa del amor, la sonrisa y el método científico”: comentaris publicats uns en to jocós i altres en to insultant, propers a les eleccions municipals, havent estat aquell responsable polític en les últimes legislatures, expressions ofensives afirmant que havia comès estafes i qualificant-lo de *chorizo* i *sinvergüenzas* no relacionades precisament amb una notícia que implicués el demandant en fets delictius, falta de connexió raonable entre el missatge polític contingut en la pàgina web i els qualificatius ofensius destinats al demandant. S'estableix la responsabilitat del titular de la web per a la publicació: reconeixement per la demandada de ser la titular i responsable del web, aplicació del règim de responsabilitat establert a la Llei 34/2002, d'11 de juliol, de serveis de la societat de la informació i de comerç electrònic. Per la sentència queda acreditat el coneixement efectiu sobre el contingut de la il·licitud de tals comentaris que a primera vista resultaven difamatoris: negativa a publicar un comentari del demandant en el seu descàrrec

que revela un control intencional en l'accés a la web dels comentaris desfavorables i perjudicials a la seva persona.

[Sentència del Tribunal Suprem 407/2014](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 9 de juliol de 2014 (recurs 2271/2012). En aquest cas el TS considera que hi ha existència d'intrusió il·legítima: article en una pàgina web d'un mitjà periodístic que retreu amb vehemència i extrema duresa una coneguda periodista, amb presència habitual en programes televisius de crònica social, la seva decisió de publicar un llibre crític sobre aquest món, amb excés d'expressions insultants, inequívocament ofensives tant aïlladament com en el seu conjunt, dins d'un context en què no ha existit provocació ni contesa entre les parts.

Sentència del Tribunal Suprem dels Estats Units, de 26 de juny de 1997, [cas ACLU contra J. Reno](#), núm. 96-511. Aquest cas va suposar la declaració d'inconstitucional de la *Communication Decency Act* de 1996, ja que va concloure que a Internet no es verificaven les circumstàncies que justificuessin una major regulació i un escrutini més estricte. Igualment, va arribar a la conclusió que era necessari protegir l'autonomia del nou mitjà atenent el seu important caràcter democratitzador.

2 Els discursos d'odi, ciberseguretat

2.1 Normativa

En aquest apartat ens remetem a la normativa establerta al marc general sobre llibertat d'expressió establert al primer apartat.

Nacions Unides. Consell de Seguretat. (2001). [Resolució 1373 \(2001\)](#), de 28 de setembre. Resolució per a la prevenció i la lluita contra les activitats terroristes.

[Conveni sobre la ciberdelinqüència](#), obert a la signatura a Budapest el 23 de novembre de 2001.

[Protocol addicional al Conveni sobre la ciberdelinqüència relatiu a la penalització d'actes d'indole racista i xenòfoba comesos per mitjà de sistemes informàtics](#), fet a Estrasburg el 28 de gener de 2003.

[Convenció Internacional sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació Racial](#). En l'art. 4 reclama el càstig de la difusió d'idees racistes o la incitació a la discriminació racial.

[Conveni núm. 196 del Consell d'Europa per a la prevenció del terrorisme](#), de 16 de maig de 2005. En l'article 5 els estats parts es van comprometre a tipificar com a delictes les conductes de provocació pública a cometre delictes terroristes.

[Directiva 2017/541](#) del Parlament Europeu i del Consell, de 15 de març de 2017, [relativa a la lluita contra el terrorisme](#) (DOUE L, 88/6, 31/3/2017, pàg. 6-21). (Vegeu-ne els articles 21 i 23.)

Unió Europea. Consell de la Unió Europea (2008). [Decisió marc 2008/913/JAI](#), de 28 de novembre de 2008, [relativa a la lluita contra determinades formes i manifestacions de racisme i xenofòbia mitjançant el dret penal](#) (DOUE, núm. 328, de 6 de desembre de 2008, pàg. 55-58).

Espanya. [Llei orgànica 10/1995](#), de 23 de novembre, del Codi penal (BOE núm. 281 24/11/1995). (Vegeu-ne els articles 209, 490.3, 510, 525 i 578.) Part d'aquests articles es deuen a la reforma introduïda per la Llei orgànica 2/2005, de 30 de març.

Espanya. [Llei orgànica 4/2015](#), de protecció de la seguretat ciutadana (BOE núm. 77 31/3/2015, pàg. 1-31).

2.2 Referències bibliogràfiques

Aba-Cotoira, Ana. (2015). Protección de las libertades de expresión y sanción del discurso del odio en las democracias occidentales. *Anuario da Facultades de Dereito da Universidade da Coruña*, 19, 199-221.

- Alcácer Guirao, Rafael. (2012). [Discurso del odio y discurso político: En defensa de la libertad de los intolerantes](#). *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 14, 02.01-2.32.
- Alcácer Guirao, Rafael. (2013). Libertad de expresión, negación del holocausto y defensa de la democracia. Incongruencias valorativas en la jurisprudencia del TEDH. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 33(97), 309-341.
- Alexander, Larry. (2000). Incitement and freedom of speech. Dins David Kretzmer i Francine Kershman Hazan (eds.), *Freedom of speech and incitement against democracy* (p. 101-118). L'Haia/Londres/Boston: Kluwer Law International.
- Alonso Rimo, Alberto. (2010). Apología, enaltecimiento del terrorismo y principios penales. *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 4, 13-80.
- Arias Castaño, Abel. (2018). *Clear and Present Danger test. La libertad de expresión en los límites de la democracia*. Madrid: Marcial Pons.
- ARTICLE 19 (2009). [Los Principios de Camden sobre la Libertad de Expresión y la Igualdad](#).
- ARTICLE 19 (2010). [Towards an interpretation of article 20 of the ICCPR: thresholds for the prohibition of incitement to hatred: work in progress](#).
- ARTICLE 19 (2012). [Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence. Policy Brief](#).
- Barak-Erez, Dafne, i Scharia, David. (2011). Freedom of speech, support for terrorism, and the challenge of global constitutional law. *Harvard National Security Journal*, 2, 1-30.
- Barendt, Eric. (2009). Incitement to, and Glorification of, Terrorism. Dins Ivan Hare i James Weinstein, *Extreme speech and democracy* (p. 445-462). Oxford: Oxford University Press.
- Benedí Lahuerta, Sara. (2020). Aproximación a la regulación de la incitación al odio religioso en el marco de la Unión Europea. Dins Zolia Combalía Solís, María del Pilar Diago Diago i Alejandro González-Varas Ibáñez (coords.), *Libertad de expresión y prevención de la violencia y discriminación por razón de religión* (p. 41-66). València: Tirant lo Blanch.
- Benlloch Petit, Guillermo. (2001). El Derecho penal ante el conflicto político. Reflexiones en torno a la relevancia penal de determinados fines, opiniones o motivos políticos o ideológicos y su legitimidad. *ADPCP*, 54, 175-227.
- Betancor Rodríguez, Andrés. (2007). ¿Están justificadas las autoridades administrativas de control de contenidos de las emisiones? La experiencia norteamericana. *Revista Catalana de Dret Públic*, 34, 31-82.
- Bilbao Ubilllos, Juan María. (2008). La negación del holocausto en la jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos: la endeble justificación de tipos penales contrarios a la libertad de expresión. *Revista de Derecho Político*, 71-72, 19-56.
- Bilbao Ubilllos, Juan María. (2015). La llamada ley mordaza: la Ley Orgánica 4/2015 de protección de la seguridad ciudadana. *Teoría y realidad constitucional*, 36, 217-260.
- Boix Palop, Andrés. (2002). Libertad de expresión y pluralismo en la Red. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 65, 133-180.
- Boix Palop, Andrés. (2010). ¿Una red donde todos somos menores de edad? En torno al sorprendente papel de las Administraciones públicas como tutores y garantes de algunos derechos fundamentales en nuestra actividad en Internet. Dins Lorenzo Cotino Hueso (ed.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 419-429). València: Publicacions de la Universitat de València.

- Bonello, Giovanni. (2012). Freedom of expression and incitement to violence. Dins Casadevall, Josep. (2012). *Freedom of expression: essays in honour of Nicolas Bratza, president of the European Court of Human Rights* (p. 349-359). Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- Burguera Ameave, Leyre. (2013). Libertad de expresión e Internet en las campañas electorales. Dins Germán M. Teruel Lozano, Antonio Pérez Miras i Edoardo C. Raffiotta (dirs.), *Desafíos para los derechos de la persona ante el siglo XXI: internet y nuevas tecnologías* (p. 291-300). Madrid: Aranzadi Thomson Reuters.
- Bustos Gisbert, Rafael. (2014). Libertad de expresión y control de la Red. Dins Miguel Revenga Sánchez (ed.), *Terrorismo y Derecho bajo la estela del 11 de septiembre* (161-174). València: Tirant lo Blanch.
- Bustos Gisbert, Rafael. (2015). Libertad de expresión y discurso negacionista. Dins Miguel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio* (p. 123-147). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones.
- Carrillo Donaire, Juan Antonio. (2016). El conflicto jurídico entre la libertad de expresión, el discurso del odio y la libertad religiosa. Dins Andrés Boix Palop, Juan María Martínez Otero i Gonzalo Montiel Roig (coords.), *Regulación y control sobre contenidos audiovisuales en España* (p. 145-184). Madrid: Aranzadi Thomson Reuters.
- Carrillo Donaire, Juan Antonio. (2016). Libertad de expresión, discurso del odio y libertad religiosa: la construcción de la tolerancia en la era postsecular. *Revista de Fomento Social*, 278, 205-243.
- Carrillo Donaire, Juan Antonio. (2017). La protección de los derechos frente a los discursos del odio: del derecho represivo a las políticas públicas antidiscriminatorias. Dins Lucía Alonso Sanz i Víctor Javier Vázquez Alonso (dirs.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 15-38). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Caruso, Corrado. (2017). El hate speech en Estrasburgo: el pluralismo militante del sistema convencional. Dins Lucía Alonso Sanz, i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 109-127). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Council of Europe. (2004). *Apologie du terrorisme and "Incitement to terrorism"*. Estrasburg: Council of Europe.
- Cruz Ángeles, Jonatan. (2017). La protección de las minorías frente a los discursos del odio. Análisis comparado de los sistemas europeo e interamericano de derechos humanos. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 84-108). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Cruz Ángeles, Jonatan. (2019). Libertad de expresión vs discurso de odio en Internet: análisis del marco jurídico internacional. Dins Blanca Martín Ríos (coord.), *La prevención y represión del discurso del odio: hacia la construcción multidisciplinar de la tolerancia* (p. 211-240). Madrid: Aranzadi Thomson Reuters.
- Cuerda Arnau, María Luisa. (2007). El nuevo delito político: apología, enaltecimiento y opinión. *Estudios de Derecho Judicial*, 128, 89-122.
- Echeverri Uruburu, Álvaro. (2013). "Wikileaks" y los "Arcana Imperii". Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 325-338). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Ferreiro-Galguera, Juan. (2020). Los vetos migratorios de Trump, la Primera enmienda y la incitación al odio: la pólvora de las palabras. Dins Zoila Combalía Solís, María del Pilar Diago Diago i Alejandro González-Varas Ibáñez. *Libertad de expresión y prevención de la violencia y discriminación por razón de religión* (p. 97-141). València: Tirant lo Blanch.

- Gadea Aldave, Gilda. (2015). La libertad de expresión en el marco jurídico español referente al uso de internet con fines terroristas. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales, extra 2*, 333-356.
- Galán Muñoz, Alfonso. (2010). *Libertad de expresión y responsabilidad penal por contenidos ajenos en Internet: un estudio sobre la incidencia penal de la Ley 34/2002 de servicios de la sociedad de la información y el comercio electrónico*. València: Tirant lo Blanch.
- García González, Javier. (2015). Oportunidad criminal, Internet y redes sociales: especial referencia a los menores de edad como usuarios más vulnerables. *Indret: Revista para el Análisis del Derecho, 4*, 1-33.
- García Morales, María Jesús. (2013). La prohibición de la censura en la era digital. *UNED. Teoría y Realidad Constitucional, 31*, 237-276.
- Gascón Cuenca, Andrés. (2016). *El discurso del odio en el ordenamiento jurídico español: su adecuación a los estándares internacionales de protección*. Cizur Menor: Thomson Reuters Aranzadi.
- Heinze, Eric. (2016). *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Keane, David. (2007). Attacking hate speech under article 17 of the European Convention on Human Rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights, 25*(4), 641-664.
- Kiska, Roger. (2012). [Hate speech: a comparison between the European Court of Human Rights and the United States Supreme Court jurisprudence](#). *Regent University Law Review, 25*, 107-151.
- Kretzmer, David, i Kershman Hazan, Francine (eds.). (2000). *Freedom of speech and incitement against democracy*. L'Haia/Londres/Boston: Kluwer Law International.
- Lamarca Pérez, Carmen (2006). Apología: un residuo de incriminación de la disidencia. *La Ley Penal, 28*, 41-51.
- Lawrence, Frederick, M. (2000). Violence-conducive speech: punishable verbal assault or protected political speech. Dins David Kretzmer i Francine Kershman Hazan (eds.), *Freedom of speech and incitement against democracy* (p. 11-32). L'Haia/Londres/Boston: Kluwer Law International.
- Llaquet de Entrambasaguas, José Luís. (2017). La mediación y el discurso del odio desde la ortodoxia y la ortopraxis religiosas. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 285-306). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Lloria García, Paz. (2013). Delitos y redes sociales: los nuevos atentados a la intimidad, el honor y la integridad moral (especial referencia al “sexting”). *La Ley Penal: Revista de Derecho Penal, Procesal y Penitenciario, 105*, 24-32.
- Loof, Jan-Peter. (2015). Restricting Free Speech in Times of Terror: An ECHR Perspective. Dins Afshin Ellian i Gelijn Molier (eds.), *Freedom of Speech under Attack* (p. 185-216). L'Haia: Eleven Publishing.
- Macià Gómez, Ramón I. (2015). Apuntes sobre la llamada “Ley Mordaza”. *Diario La Ley, 8649*, 1.
- Martín Herrera, David. (2018). *Extreme speech y libertad de expresión. Análisis de la jurisprudencia constitucional de la Corte Suprema estadounidense*. Madrid: Dykinson.
- McGonagle, Tarlach. (2012). [A survey and critical analysis of Council of Europe strategies for countering “hate speech”](#). Dins Michael Herz i Péter Molnár (eds.). *The content and context of hate speech: rethinking regulation and responses* (p. 456-498). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mchangama, Jacob. (2011). [The sordid origin of hate-speech laws](#). *Policy Review, 170*, 45.
- Mendel, Toby. (2006). [Study on international standards relating to incitement to genocide or racial hatred. A study for the UN Special Advisor on the Prevention of Genocide](#). [En línia].

- Mendel, Toby. (2012). [Does international law provide for consistent rules on hate speech?](#) Dins Micheal E. Herz i Péter. Molnár (eds.). *The content and context of hate speech: rethinking regulation and responses* (p. 417-429). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mira Benavent, Javier. (1995). *Los límites penales a la libertad de expresión en los comienzos del régimen constitucional español*. València: Tirant lo Blanch.
- Moretón Toquero, María Aranzazu. (2012). El “ciberodio”, la nueva cara del mensaje de odio: entre la cibercriminalidad y la libertad de expresión. *Revista Jurídica de Castilla y León*, 27, 1-18.
- Muñoz Cuesta, Javier. (2017). Interpretación del enaltecimiento del terrorismo conforme a la Directiva UE 2017/541. *Revista Aranzadi Doctrinal*, 8, 41-48.
- Oetheimer, Mario. (2009). Protecting freedom of expression: the challenge of hate speech in the European Court of Human Rights case law. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, 17, 427-443.
- Ortiz Vidal, María Dolores. (2020). La libertad de expresión convertida en discurso de odio: la responsabilidad extracontractual del prestador de servicio de comunicación en asuntos transfronterizos. Dins Zoila Combalía Solís, María del Pilar Diago Diago i Alejandro González-Varas Ibáñez, *Libertad de expresión y prevención de la violencia y discriminación por razón de religión* (p. 167-196). València: Tirant lo Blanch.
- Pablo Serrano, Alejandro de. (2017). Límites jurídico-penales del discurso (puro) del odio. Sociedad del desprecio y discurso del odio. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 137-151). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Pétiniaud, Louis. (2014). [Cartographie de l'affaire Snowden](#). *Hérodote*, 152-153, 35-42.
- Pokempner Dinah. (2009). Libertad de expresión y lucha contra el terrorismo. *Política exterior*, 23(127), 161-172.
- Rediker, Ezequiel. (2015). The Incitement of Terrorism in the Internet: Legal Standards, enforcement, and the role of the European Union. *Michigan Journal of International Law*, 36, 321-351.
- Revenga Sánchez, Miguel. (2015). Discursos del odio y modelos de democracia. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 50, 32-35.
- Revenga Sánchez, Miguel. (2015). Los discursos del odio y la democracia adjetivada: tolerante, intransigente, ¿militante? Dins Miguel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio* (p 15-32). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá., Servicio de Publicaciones.
- Rey Martínez, Fernando. (2015). Discurso del odio y racismo líquido. Dins Miquel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio*. (51-88). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones.
- Rivas Nieto, Pedro. (2017). Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 15-38). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Rodríguez Montañés, Teresa. (2011). *Libertad de expresión, discurso extremo y delito: una aproximación desde la constitución a las fronteras del derecho penal*. València: Tirant lo Blanch.
- Rodríguez-Izquierdo Serrano, Miryam. (2015). El discurso del odio a través de Internet. Dins Miguel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio*. (p. 149-186). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones.
- Rodríguez-Izquierdo Serrano, Miryam. (2017). Hate speech y sociedad de la información: la difusión del odio en Internet y las redes sociales. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso

- (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 15-38). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Rollnert Liern, Göran. (2008). Revisionismo histórico y racismo en la jurisprudencia constitucional: los límites de la libertad de expresión (a propósito de la STC 235/2007). *Revista de Derecho Político*, 73, 101-146.
- Rollnert Liern, Göran. (2014). Incitación al terrorismo y libertad de expresión: el marco internacional de una relación problemática. *Revista de Derecho Político*, 91, 231-262.
- Rollnert Liern, Göran. (2017). El discurso del odio y los límites de la libertad de expresión: la “zona intermedia” y los estándares internacionales. Dins Fernando Miró Llinares (dir), *Cometer delitos en 140 caracteres. El Derecho Penal ante el odio y la radicalización en Internet* (p. 255-273). Madrid: Marcial Pons.
- Rollnert Liern, Göran. (2017). Las llamas del odio: la quema del símbolo y las incongruencias del Tribunal Constitucional. Dins Joaquín Martín Cubas (coord.), *Constitución, Política y Administración. España 2017, reflexiones para el debate* (p. 67-80). València: Tirant lo Blanch.
- Rollnert Liern, Göran. (2019). El discurso del odio: una lectura crítica de la regulación internacional. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 115, 81-109.
- Rosenfeld, Michel. (2011). El discurso del odio en la jurisprudencia constitucional: análisis comparativo. *Pensamiento Constitucional*, 11, 153-198.
- Rotenberg, Marc. (2014). On international privacy. *Harvard International Review*, 35(4), 24-28.
- Salamanca Aguado, Esther. (2014). El respeto a la vida privada y a la protección de datos personales en el contexto de la vigilancia masiva de comunicaciones. *Revista del Instituto Español de Estudios Estratégicos*, 4, 1-26.
- Salinas de Frías, Ana. (2012). *Counter-terrorism, and human rights in the case-law of the European Court of Human Rights*. Estrasburg: Council of Europe Publishing.
- Sánchez-Ostiz Gutiérrez, Pablo. (2006). La tipificación de conductas de apología del delito y el Derecho penal del enemigo. Dins Manuel Cancio Melià i Carlos Gómez-Jara Díez (coords.), *Derecho penal del enemigo: el discurso penal de la exclusión* (p. 893-916). Madrid: Edisofer.
- Sottiaux, Stefan. (2011). Bad Tendencies” in the ECtHR’s “Hate Speech” Jurisprudence. *European Constitutional Law Review*, 7, 40-63.
- Sottiaux Stefan. (2003). The “Clear and Present Danger” Test in the Case Law of the European Court of Human Rights. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 63, 653-679.
- Spigno, Irene. (2017). Homofobia y transfobia: los discursos de odio contra las “minorías sexuales” en el ágora europea. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 177-201). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Suárez-Mira Rodríguez, Carlos. (2010). Internet y Derecho penal. Dins José Julio Fernández Rodríguez i Daniel Sansó-Rubert Pascual (eds.), *Internet, un nuevo horizonte para la seguridad y la defensa* (p. 103-124). Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Teruel Lozano, Germán M. (2015). La libertad de expresión frente a los delitos de negacionismo y de provocación al odio y a la violencia: sombras sin luces en la reforma del código penal. *InDret. Revista para el análisis del derecho*, 4, 1-51.
- Teruel Lozano, Germán M. (2015). *La lucha del Derecho contra el negacionismo: una peligrosa frontera. Estudio constitucional de los límites penales la libertad de expresión en un ordenamiento abierto y personalista*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

- Teruel Lozano, Germán M. (2017). Discursos extremos y libertad de expresión: un análisis jurisprudencial. *REJ*, 17, 1-20.
- Teruel Lozano, Germán M. (2017). Expresiones intolerantes, delitos de odio y libertad de expresión: un difícil equilibrio. *Revista Jurídica Universidad Autónoma de Madrid*, 36, 185-196.
- Térradez Salom, Daría. (2013). Formaciones políticas racistas y xenófobas: aproximación al uso de las redes sociales. Libertad de expresión “versus” abuso de derecho. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 259-284). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Urías Martínez, Joaquín. (2017). La libertad de odiar. Delimitando el derecho fundamental a la libertad de expresión. Dins Lucía Alonso Sanz (dir.) i Víctor Javier Vázquez Alonso (dir.), *Sobre la libertad de expresión y el discurso del odio* (p. 39-67). Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- Valero Heredia, Ana. (2017). Los discursos del odio. Un estudio jurisprudencial. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 110, 305-333.
- Vázquez Alonso, Víctor Javier. (2014). Libertad de expresión y religión en la cultura liberal: de la moralidad cristiana al miedo postsecular. Dins Miquel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio*. (p. 89-121). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones.
- Villaverde Menéndez, Ignacio. (2020). *Los poderes salvajes. Ciberespacio y responsabilidad por contenidos difamatorios*. Madrid: Marcial Pons.
- Vives Antón, Tomás Salvador. (2015). Sobre la apología del terrorismo como “discurso de odio”. Dins Miquel Revenga Sánchez, *Libertad de expresión y discursos del odio* (p. 33-49). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones.
- Voorhorf, Dirk. (2008). [Seminar on the European protection of freedom of expression: reflections on some recent restrictive trends: some conclusions and outlook](#). Gant: UGent.
- Waldron, Jeremy. (2014). *The harm in hate speech*. Cambridge: Harvard University Press.
- Weber, Anne. (2009). *Manual on hate speech*. Estrasburg: Council of Europe Publishing.
- Weinstein, James. (2009). [Extreme speech, public order, and democracy: lessons from the masses](#). Dins Ivan Hare i James Weinstein (eds.), *Extreme speech and democracy*. Oxford: Oxford Scholarship Online.

2.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

- Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial (2013). Recomanació general núm. 35. [La lluita contra el discurs d'odi racista](#), CERD/C/GC/35, 26 de setembre de 2013.
- Nacions Unides, Consell de Drets Humans. (2006). [Informe de la relatora especial sobre la llibertat de religió o de creences, Asma Jahangir; i del relator especial sobre les formes contemporànies de racisme, discriminació racial i xenofòbia i formes connexes d'intolerància, Doudou Diène, de conformitat amb la decisió 1/107 del Consell de Drets Humans, sobre incitació a l'odi racial i religiós i promoció de la tolerància](#). A/HRC/2/3, 20 de setembre de 2006.
- Nacions Unides. (2013). [Informe anual de l'alta comissionada de les Nacions Unides pels drets humans. Informe de l'alta comissionada de les Nacions Unides per als drets humans sobre els tallers d'experts sobre la prohibició de la incitació a l'odi nacional, racial o religiós](#). A/HRC/22/17/Add.4, 11 de gener de 2013.
- Consell d'Europa. [Recommendation No. R \(97\) 19 of the Committee of Ministers to member states on the portrayal of violence in the electronic media](#).
- Consell d'Europa. [Recommendation No. R \(97\) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech”](#).

Consell d'Europa. [*Recommendation Rec \(2001\) 8 of the Committee of Ministers to member states on self-regulation concerning cyber content \(self-regulation and user protection against illegal or harmful content on new communications and information services\)*](#).

Consell d'Europa. [*Explanatory report to the Council of Europe Convention on the prevention of terrorism*](#), de 16 de maig de 2005.

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2008). CDL-AD(2008)026-e. [*Report on the relationship between Freedom of Expression and Freedom of Religion: the issue of regulation and prosecution of Blasphemy, Religious Insult and Incitement to Religious Hatred adopted by the Venice Commission at its 76th Plenary Session*](#) (Venècia, 17-18 d'octubre de 2008).

Unió Europea. Parlament Europeu. (2009). Recomanació 2008/2160(INI), de 26 de març de 2009, [*Reforçament de la seguretat i de les llibertats fonamentals a Internet*](#).

Unió Europea. [*Codi de conducta contra el discurs il·legal de l'odi a través d'Internet*](#), aprovat el 31 de maig de 2016, com una de les iniciatives derivades de l'Estratègia per al mercat únic digital de la Comissió Europea.

Unió Europea. Comissió Europea. (2016). [*First evaluation of the Code of Conduct on illegal hate speech online*](#).

Tribunal Europeu de Drets Humans. (2020). [*Factsheet. Hate speech*](#).

[*Circular 7/2019*](#), de 14 de maig, de la Fiscalia General de l'Estat, [*sobre pautes per interpretar els delictes d'odi tipificats en l'article 510 del Codi penal*](#) (BOE núm. 124 de 24 de maig de 2019, pàg. 55655-55695).

2.4 Jurisprudència

En aquest apartat, com s'ha indicat a l'inici del dossier, fem una remissió als criteris jurisprudencials generals sobre llibertat d'expressió indicats a l'apartat 1.4. A continuació s'indica la jurisprudència centrada en el discurs d'odi i delictes a Internet.

El Tribunal Europeu de Drets Humans té una àmplia i molt nombrosa jurisprudència sobre discurs d'odi i llibertat d'expressió. Per tal de no superar els objectius i l'abast d'aquest dossier només n'esmentarem la que està relacionada amb Internet i llibertat d'expressió, ja sigui directament o per analogia. Tanmateix, remetem al "[*Factsheet*](#)" sobre discurs d'odi elaborat pel mateix TEDH el passat mes de setembre, en el qual es troben resumides i referenciades les principals sentències relacionades sobre discurs d'odi.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [*assumpte Sürek \(núm. 1\) contra Turquia*](#), de 8 de juliol de 1999. El sol·licitant era el propietari d'una revista setmanal que va publicar cartes de dos lectors en què es condemnava amb vehemència les accions militars de les autoritats al sud-est de Turquia i en què se les acusava de supressió brutal del poble kurd en la seva lluita independència i llibertat. El sol·licitant va ser condemnat per "difusió de propaganda contra la indivisibilitat de l'Estat i provocant enemistat i odi entre la gent". Va queixar-se que s'havia incomplert el seu dret a la llibertat d'expressió. El Tribunal considera que no va haver-hi violació de la llibertat d'expressió en la condemna i que el propietari de la revista tenia una responsabilitat delegada en la revisió dels continguts que incitaven a l'odi.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [*assumpte Gündüz contra Turquia*](#), de 4 de desembre de 2003. En aquest cas el Tribunal manifesta que el discurs d'odi no es beneficia de la protecció de l'article 10 de la Convenció, i que, sota l'article 17, el discurs que és incompatible amb els valors proclamats i garantits per aquesta norma no es pot beneficiar de la protecció de l'esmentat article 10.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [*assumpte Otegi Mondragón contra Espanya*](#), de 15 de març de 2011. Durant una roda de premsa el demandant, com a portaveu del grup parlamentari Sozialista Abertzaleak, va exposar l'avaluació política feta pel seu grup de la situació del diari *Egunkaria*. En resposta a una qüestió plantejada per un periodista, va afirmar, referint-se a la visita del rei al País Basc, que "això [era] patètic" i que era una "veritable vergonya política" que el president del Govern basc inaugurés el

projecte (...) amb Joan Carles de Borbó, indicant que “aquesta imatge valia més que mil paraules”. Va afegir que inaugurar un projecte amb el Rei dels espanyols, que era el cap suprem últim de la Guàrdia Civil i el cap suprem de les forces armades espanyoles, era absolutament lamentable. Pel que fa als fets succeïts durant l'operació policial contra el diari *Egunkaria*, va afegir que el Rei era el cap dels que havien torturat a les persones detingudes en el marc d'aquesta operació. Es va expressar en aquests termes: “Com és possible que es fotografiïn avui a Bilbao amb el Rei espanyol, quan el Rei espanyol és el cap màxim de l'Exèrcit espanyol, és a dir, el responsable dels torturadors, i que empara la tortura i que imposa el seu règim monàrquic al nostre poble mitjançant la tortura i la violència?”. El sol·licitant va ser sentenciat a presó per les injúries al rei. Va al·legar que s'havia vulnerat la seva llibertat d'expressió (article 10 de la Convenció). El tribunal entén que hi hagué una violació d'aquest dret, ja que la condemna va ser desproporcionada amb l'objectiu perseguit, que és la protecció de la reputació del rei. Encara que les paraules són provocatives, no s'entén que hi hagi una veritable incitació a l'odi.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete i Index.hu Zrt contra Hongria](#), de 2 de febrer de 2016. Aquest cas es refereix a la responsabilitat d'una corporació de proveïdors de contingut d'Internet que s'autoregula i un portal de notícies a Internet per comentaris vulgars i ofensius publicats en línia en les seves pàgines web, seguides de publicacions d'opinions que critiquen les pràctiques enganyoses de dues pàgines webs immobiliàries. Els demandants entenen que l'obligació de moderar els comentaris que els imposen els tribunals hongaresos aniria en contra la llibertat d'expressió. El Tribunal estableix que sí que hi ha una vulneració de la llibertat d'expressió, ja que els comentaris eren ofensius i vulgars, però no eren un discurs il·lícit que incités a l'odi.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Jiménez Losantos contra Espanya](#), de 14 de juny de 2016. El Tribunal va anul·lar la condemna a aquest mateix locutor de ràdio per expressions tingudes per injurioses a Espanya i referides a un prominent polític a qui s'acusava de tenir una actitud moralment reprovable respecte de matances terroristes.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Phil contra Suècia](#), de 7 de febrer de 2017. El demandant ha estat subjecte a comentaris difamatoris en línia, que han estat publicats de manera anònima en un blog. Ell va interposar una demanda contra una petita ONG que administrava el blog, en què reclamava que són els responsables dels continguts publicats per un tercer. La demanda va ser rebutjada pels tribunals suecs. El demandant al·legava que les autoritats no han protegit la seva reputació ni el dret a respectar la seva privadesa. El TEHD no admet la demanda, i entén que els tribunals suecs han fet un balanç correcte de respecte a la vida privada i la llibertat d'expressió. El tribunal manifesta que encara que el comentari era ofensiu, no es podia relacionar amb discurs d'odi o incitació de la violència. Igualment, el Tribunal té en compte que es tracta d'una petita ONG, que el comentari va ser retirat després de la queixa i que només va estar publicat nou dies.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Smajić contra Bòsnia i Hercegovina](#), de 18 de gener de 2018. Aquest cas es referia a la condemna del sol·licitant per incitació a odi nacional, racial i religiós, discòrdia o intolerància després de diverses publicacions en un fòrum d'Internet en què descrivia l'acció militar que es podria emprendre contra els pobles serbis del districte de Brecko en cas d'una altra guerra. El sol·licitant va al·legar en particular que havia estat condemnat per haver expressat la seva opinió sobre un tema d'interès públic. El Tribunal considera que la demanda sota l'article 10 de la Convenció (llibertat d'expressió) és inadmissible, ja que la condemna del Tribunal bosnià és proporcionada, fins i tot no excessiva.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Nix contra Alemanya](#), de 13 de març de 2018. Aquest cas es refereix a la condemna del sol·licitant per publicar una foto d'un líder nazi i una esvàstica en un blog. El sol·licitant va argumentar que els tribunals nacionals no havien tingut en compte que la seva publicació al blog era una protesta contra l'escola i la discriminació de les oficines d'ocupació envers els nens immigrants. El Tribunal considera inadmissible l'aplicació de la llibertat d'expressió per emparar l'acció. Els tribunals domèstics consideren que fins i tot l'ús crític de simbologia nazi és insuficient per legitimar el seu ús.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Stern Taulats i Roura Capellera contra Espanya](#), de 13 de març de 2018. Aquest cas és sobre la crema de la fotografia de la parella reial espanyola per part de Stern i Roura durant la visita oficial del monarca a Girona el setembre de 2007. Els sol·licitants van al·legar que la sentència que els trobava culpables d'injuriar el rei atemptava contra la seva llibertat d'expressió.

El Tribunal va considerar que hi havia hagut una violació de l'article 10 (llibertat d'expressió) de la Convenció. Va trobar en particular que l'acte presumptament comès pels sol·licitants havia format part d'una crítica política, més que no pas personal, de la institució de la monarquia en general, i en particular del Regne d'Espanya com a nació. També va assenyalar que van ser uns fets provocatius que “escenificaven” per atraure l'atenció dels mitjans i que no va anar més enllà de l'ús d'un cert grau permès de provocació per transmetre un missatge crític en el marc de la llibertat d'expressió. A més, el Tribunal no estava convençut que l'acte impugnat pogués interpretar-se raonablement com a incitació a l'odi o a la violència. En aquest cas, la incitació a la violència no es va poder deduir de l'examen conjunt dels “accessoris” que s'havien utilitzat per escenificar l'esdeveniment o des del context en què s'havia produït, ni va poder establir-se sobre la base de les conseqüències de l'acte, que no havien provocat violència de conducta o trastorn. A més, els fets no es podrien considerar constitutius de discurs de l'odi. Finalment, el Tribunal va considerar que la pena de presó que van complir els sol·licitants no havia estat proporcional a l'objectiu legítim perseguit (protecció de la reputació o drets dels altres) ni “necessària en una societat democràtica”.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Stomakhin contra Rússia](#), de 9 de maig de 2018. Aquest cas es referia a la condemna del sol·licitant a cinc anys de presó per articles publicats al seu butlletí sobre el conflicte armat a Txetxènia. La justícia d'aquest Estat va dictar sentència en contra del periodista per justificar el terrorisme, la violència i incitar a l'odi. El TEDH va considerar que hi havia hagut una violació de l'article 10 (llibertat d'expressió) de la Convenció. Tot i que va considerar que alguns articles havien anat més enllà dels límits admissibles i havien suposat crides a la violència i la justificació del terrorisme, altres afirmacions havien estat dins dels límits acceptables de crítica. En general, no hi havia hagut una necessitat social urgent com per interferir en el dret del sol·licitant penalitzant-lo per alguns dels seus comentaris. En conseqüència, la duresa de la pena li havia vulnerat els seus drets. El TEDH també va afegir que era de vital importància per als Estats l'adopció d'un enfocament prudent a l'hora de determinar l'abast dels delictes per discursos de l'odi. Demanava que interpretessin estrictament la legislació per evitar interferències excessives sota l'aparença d'acció contra aquesta mena de discursos, quan en realitat eren crítiques a les autoritats o a les seves polítiques.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Savva Terentyev contra Rússia](#), de 28 d'agost de 2018. Aquest cas fa referència a la condemna del sol·licitant per haver incitat a l'odi després d'haver fet comentaris insultants sobre oficials de policia en una publicació d'un blog. El Tribunal va considerar que hi havia hagut una violació de l'article 10 (llibertat d'expressió) de la Convenció. Va comprovar en particular que, si bé el discurs del sol·licitant havia estat ofensiu i impactant, per si sol no era suficient per justificar que s'interferís en el seu dret a llibertat d'expressió. Els tribunals nacionals haurien d'haver examinat el context general dels seus comentaris, que havien estat un intent provocatiu per expressar la seva ira després d'haver sofert una intervenció policial. El TEDH considera que les seves expressions no eren una crida real a la violència física contra la policia.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Altıntaş contra Turquia](#), de 10 de març de 2020. Aquest cas fa referència a una multa judicial imposada al sol·licitant per un article publicat el 2007 al seu periòdic *Tokat Demokrat*, que descrivia els autors dels “esdeveniments de Kizildere”, entre d'altres com a “ídols de la joventut”. Els fets en qüestió van tenir lloc el març de 1972, quan tres nacionals britànics que treballaven per a l'OTAN van ser segrestats i executats pels seus segrestadors. El demandant va ser condemnat el 2008 pel jutjat penal, que va trobar que l'article glorificava els insurrectes implicats en aquests esdeveniments. Es va queixar en particular per incompliment de la seva llibertat d'expressió a causa de la seva condemna penal. El Tribunal considera que no hi ha violació de la llibertat d'expressió (article 10 de la Convenció).

En relació amb la jurisprudència del TC, ens remeten a la que hem referenciat a l'apartat 1.4.

[Sentència del Tribunal Suprem 773/2009](#) (Sala Civil, Secció 1a), de 9 de desembre de 2009 (recurs 914/2006). Condemna l'Associació d'Internautes com a responsable per coneixement efectiu en virtut del règim de la Llei de serveis de la societat de la informació i del comerç electrònic(LSSI) en l'allotjament de dades. És el cas conegut com a *putasgae.org*. S'entén que hi ha una intrusió il·legítima amb insults greus contra la SGAE.

[Sentència del Tribunal Suprem 2/1997](#) (Sala Penal, Secció 2a), de 29 novembre de 1997 (recurs 840/1996). Aquest cas tracta de la difusió d'un vídeo d'ETA, en què Herri Batasuna cedeix els seus espais electorals. S'entén que no es poden emparar en la llibertat d'expressió, que s'ha de limitar.

[Sentència del Tribunal Suprem 106/2015](#) (Sala Penal, Secció 1a), 19 de febrer de 2015 (recurs 1374/2014). Enaltiment del terrorisme: distinció amb el delictes d'apologia; bé jurídic protegit, interdicció del “discurs de l'odi”, distinció entre l'odi com a sentiment intern situat extramurs de la resposta penal i l'exteriorització de la mateixa resposta que sí que s'integraria fets típics; existència: pujar a YouTube diversos arxius d'àudio i vídeo que contenen cançons de la seva creació que van tenir una gran difusió, en suport d'organitzacions o membres de GRAPO, ETA, Al Qaeda, RAF i Terra Lliure, en què se'n lloaven les accions, se'n justificava l'existència i es demanava de manera genèrica i retòrica la continuació de les seves activitats i el mereixement de persones de ser-ne subjectes: “discurs de l'odi” no emparat dins de la llibertat d'opinió ni de creació artística.

[Sentència del Tribunal Suprem 4/2017](#) (Sala Penal, Secció 2a), de 18 de gener de 2017 (recurs 1619/2016). Aquesta sentència és la coneguda com “cas César Strawberry”. El Tribunal avalava la condemna basant-se en la difusió pública d'un missatge el contingut del qual podria considerar-se que humiliava les víctimes o enaltia el terrorisme, tot i que s'havia acreditat que no hi va haver ànim ofensiu i que els tuits difosos tenien simplement un “to provocador, irònic i sarcàstic”.

[Sentència del Tribunal Suprem 354/2017](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 17 de maig de 2017 (recurs 10778/2016). Aquesta sentència entén que no hi ha una vulneració de la llibertat d'expressió. La difusió d'idees violentes sustentades en la religió islàmica, que conviden indirectament a la comissió de delictes de terrorisme: fets que excedeixen de la llibertat d'expressió. Publicar vídeos i fotografies a Facebook en què s'aprova i justifica la guerra que manté l'Estat islàmic i la seva expansió a través de terror i les armes contra els infidels: fets constitutius de delictes d'enaltiment i justificació del terrorisme.

[Sentència del Tribunal Suprem 378/2017](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 25 de maig de 2017 (recurs 8/2017). Utilització d'un domini de Facebook pel seu titular, sense que hi hagi dada o indicatiu que una altra persona hagi utilitzat la contrasenya per usar-lo sense el seu consentiment. La sanció de l'enaltiment del terrorisme suposa una legítima ingerència en la llibertat d'expressió dels seus autors en ésser considerada una manifestació del discurs de l'odi per propiciar o encoratjar una situació de risc per a persones, drets o per al sistema de llibertats.

[Sentència del Tribunal Suprem 560/2017](#) (Sala Penal, Secció 2a), de 13 de juliol de 2017 (recurs 371/2017). Delictes d'organització terrorista (art. 571 CP) i enaltiment del terrorisme (art. 578 CP). Sentència absolutòria. El TS declara que no admet el recurs, ja que la seva estimació suposaria la infracció del principi acusatori.

[Sentència del Tribunal Suprem 600/2017](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 25 de juliol de 2017 (recurs 46/2017). Enaltiment o justificació dels delictes compresos de terrorisme o dels qui hagin participat a executar-los: la sanció de l'enaltiment del terrorisme suposa una legítima ingerència en la llibertat d'expressió dels seus autors en ésser considerada una manifestació del discurs de l'odi per propiciar o encoratjar una situació de risc per a persones, drets o per al sistema de llibertats; conflicte amb llibertat d'expressió; inexistència: exposar a Internet el logotip de l'organització il·legalitzada Askatasuna, protestar per la dispersió de presos d'ETA, foto d'un membre d'ETA sortint de presó i una al·lusió a la defensa de la ciutadania de la banda, expressions que no creen risc de propiciar la comissió de delictes de terrorisme.

[Sentència del Tribunal Suprem 706/2017](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 27 d'octubre de 2017 (recurs 514/2017). Sentència en què admetia la condemna a un tuit sense fer cap valoració de la idoneïtat perillosa connatural a la difusió dels seus missatges a través d'aquesta xarxa social. Encarnación Roca se sumava, tot i que en

relació amb la llibertat ideològica, al test del perill clar i actual (“clear and present danger test”). I molt crític es va mostrar també el magistrat Juan Antonio Xiol en el vot particular a aquesta sentència.

[Sentència del Tribunal Suprem 52/2018](#) (Sala Penal, Secció 2a), de 31 de gener de 2018 (recurs 1016/2017). Enaltiment o justificació dels delictes de terrorisme; requisits: necessitat de crear un risc de comissió de delictes de terrorisme; inexistència: missatges publicats en compte de Twitter sobre fets relacionats amb el terrorisme i els seus autors esdevinguts alguns el 1973 i altres anàlegs, que no inciten ni instiguen a la violència terrorista, ni tan sols de manera indirecta, ni generen un risc de comissió d'actes violents; impossibilitat de modificar una sentència absolutòria sobre enaltiment del terrorisme en haver-s'hi d'incloure l'element subjectiu d'incitació amb risc de comissió de delictes de terrorisme.

[Sentència del Tribunal Suprem 95/2018](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 26 de febrer de 2018 (recurs 979/2017). Cas Cassandra. Enaltiment o humiliació de les víctimes o dels seus familiars: inexistència; comentaris a Twitter sobre la mort de president del Govern assassinat per ETA l'any 1973 relatiu a la seva viatge espacial “a tres metres sobre el cel”, “carrera espacial” o “se li va regalar a la víctima un tros de la lluna, ETA li va pagar el viatge a ella”, a més de paraules i imatges a les xarxes socials relacionades amb el fet que el vehicle oficial sortís per l'aire a uns 35 metres d'altura: mofa o burla d'un succés històric; els comentaris en clau d'humor no poden tenir la mateixa transcendència que un esdeveniment recent, sense que això inciti a la violència o la realització de nous atemptats.

[Sentència del Tribunal Suprem 291/2020](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 10 de juny de 2020 (recurs 3647/2018). La incitació a la violència terrorista, mitjançant l'enaltiment dels terroristes o dels seus mètodes, no pot estar emparada per la llibertat d'expressió. Terrorisme: enaltiment o justificació del terrorisme; el risc que es crea consisteix que les manifestacions públiques realitzades pel subjecte siguin aptes o idònies per a la incitació a donar suport als que cometen actes de terrorisme i a ajudar-los; existència: cantants de rap que difonen cançons per la xarxa social amb lletres que enalteixen i justifiquen la lluita armada de l'organització criminal GRAPO i als seus integrants, i inciten a cometre actes terroristes, considerant la violència com a forma de defensar els drets polítics, amb una difusió a centenars de milers de persones i, tot i que el llenguatge del rap és provocador, al·legòric i simbòlic, la lloança i la justificació dels terroristes i les seves accions no queden fora de l'àmbit de l'injust del delictes.

[Sentència del Tribunal Suprem 135/2020](#) (Sala Penal, Secció 1a), de 7 de maig de 2020 (recurs 3344). Cas Raper. Enaltiment del terrorisme, i contra la corona i la policia; recurs de cassació per infracció de llei (infracció de precepte penal de caràcter substantiu). Improcedència: delictes d'enaltiment de terrorisme, injúries i calúrnies a la corona a les forces i cossos de seguretat de l'Estat; no es discuteix l'autoria de les actuacions realitzades per l'acusat ni dels seus missatges difosos en el seu perfil de la xarxa social Twitter: cantant de rap. Llibertat d'expressió: vulneració; inexistència: discurs de l'odi no emparat dins de la llibertat d'opinió ni de creació artística; no pot trobar cobertura la incitació a actes terroristes violents; queda limitada si es persegueix desencadenar un reflex emocional d'hostilitat, incitant i promovent l'odi i la intolerància, incompatibles amb el sistema de valors de la democràcia: delictes d'enaltiment de terrorisme, injúries i calúrnies contra la corona.

3 Llibertat d'expressió, dret a la informació, dret a l'oblit i notícies falses a Internet

3.1 Normativa

(Vegeu l'apartat 1.1.)

3.2 Referències bibliogràfiques

Arrieta Zinguer, Miguel. (2014). Libertad de expresión y derecho a la información en las redes sociales en Internet. *Revista de Derecho, Comunicaciones y Nuevas Tecnologías*, 12, 1-31.

Azurmendi Adarraga, Ana. (2005). De la verdad informativa a la “información veraz” de la Constitución Española de 1978. Una reflexión sobre la verdad exigible desde el derecho de la información. *Comunicación y Sociedad*, 18(2), 9-48.

-
- Balkin, Jack M. (2004). [Digital speech and democratic culture and democratic culture: a theory of freedom of expression for the information society](#). *New York University Law Review*, 79(1), 1-55.
- Barata i Mir, Joan. (2004). Veracidad y objetividad en el tratamiento de la información reflexiones a partir del tratamiento informativo, por parte de la BBC, del denominado caso Kelly”. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 69, 289-332.
- Barata i Mir, Joan. (2006). *Democracia y audiovisual. Fundamentos normativos de la reforma del régimen español*. Madrid: Marcial Pons.
- Bastida Freijedo, Francisco José. (2002). La libertad de información en la doctrina del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas. Dins Francisco Javier Corcuera Atienza (coord.), *La protección de los derechos fundamentales en la Unión Europea* (p. 419-442). Madrid: Instituto Internacional de Sociología Jurídica-Dykinson.
- Bastida Freijedo, Francisco José, i Villaverde Menéndez, Ignacio. (1998). *Libertades de expresión e información y medios de comunicación: prontuario de jurisprudencia constitucional*. Cizur Menor: Aranzadi.
- Boix Palop, Andrés. (2011). El cambio de prisma en la regulación del audiovisual: la sorprendente continuidad latente en el paso del servicio público a la liberalización. Dins Beatriz Belando Garín i Gonzalo Montiel Roig (coords.). *Contenidos y mercado en la regulación de la Comunicación Audiovisual. El nuevo marco normativo de la Ley 7/2010 General de Comunicación Audiovisual* (p. 205-231). València: Tirant lo Blanch.
- Boix Palop, Andrés. (2015). El equilibrio entre los derechos del artículo 18 de la Constitución, el “derecho al olvido” y las libertades informativas tras la Sentencia Google. *Revista General de Derecho Administrativo*, 38, 1-40.
- Gavara de Cara, Juan Carlos, Bárcena, Miguel, i Josu de, Ragone Sabrina. (2014). *El control de los cibermedios*. Barcelona: Editorial Bosch.
- Guichot Reina, Emilio (coord.), Boix Palop, Andrés, Carrillo Donaire, Juan Antonio, De la Sierra, Susana, i Vázquez Alonso, Víctor. (2013). *Derecho de la comunicación*. Madrid: Iustel.
- Brock, George. (2013). *Out of Print: Newspapers, Journalism and the Business of News in the Digital Age*. Philadelphia/Londres: Kogan Page.
- Brotons Molina, Olga. (2013). Caso Google: tratamiento de datos y derecho al olvido. Análisis de las conclusiones del abogado general C-131/12. *Revista Aranzadi de Derecho y Nuevas Tecnologías*, 33, 107-126.
- Burguera Ameave, Leyre, i Corbacho López, Ángel. (2013). El derecho al olvido de los políticos en las campañas electorales. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 501-502). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Campos Domínguez, Eva. (2011). El papel del informador en la era de la ciberdemocracia parlamentaria: el ejemplo de los gabinetes de prensa de las asambleas españolas. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 124-130). València: Universidad de Valencia.
- Calatayud Soriano, Diego. (2012). Eco versus Terpsícore: de la libertad de expresión al derecho de comunicación en internet. *Revista Europea de Derechos Fundamentales*, 20, 247-266.
- Catalá Bas, Alexandre H. (2014). Los derechos de la personalidad de los personajes públicos en el espacio público. Dins Andrés Boix Palop i José María Vidal Beltrán (coords.). *La nueva regulación del audiovisual: medios, derechos y libertades* (p. 287-303). Cizur Menor: Aranzadi.

- Cernada Badía, R. (2013). El derecho al olvido judicial en la red. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 521-541). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Combalía Solis, Z. (2009). Libertad de expresión y difamación de las religiones: el debate en Naciones Unidas a propósito del conflicto de las caricaturas de Mahoma. *Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado*, 19, 1-3.
- Cotino Hueso, Lorenzo, i De la Torre Forcadell, Sonia. (2002). El caso de los contenidos nazis en Yahoo ante la jurisdicción francesa: un nuevo ejemplo de la problemática de los derechos fundamentales y la territorialidad en internet. Dins Diego-M. Luzón Peña (dir.), *Actas del XV Seminario de Derecho e informática* (p. 897-917). Madrid: Aranzadi.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2005). Algunas claves para el análisis constitucional futuro de las libertades públicas (con especial atención al fenómeno de los blogs). Dins Santiago A. Bello Paredes i Alfonso Murillo Villar (coords.), *Estudios jurídicos sobre la sociedad de la información y nuevas tecnologías* (p. 51-76). Burgos: Facultad de Derecho de Burgos.
- Cotino Hueso, Lorenzo (coord.). (2006). *Libertades, democracia y gobierno electrónicos*. Granada: Comares.
- Cotino Hueso, Lorenzo (coord.) (2007). *Libertad en internet: la red y las libertades de expresión e información*. València: Tirant lo Blanch.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2007). Un intento de respuesta a muchas de las dudas que presenta cada día internet respecto a las libertades de expresión e información. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertad en internet: la red y las libertades de expresión e información* (p. 19-40). València: Tirant lo Blanch.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2007). Nuestros jueces y tribunales ante internet y la libertad de expresión: el estado de la cuestión. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertad en Internet. La red y las libertades de expresión e información* (p. 133-233). València: Tirant lo Blanch.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2010). La colisión del derecho a la protección de datos personales y las libertades informativas en la red: pautas generales y particulares de solución. Dins Lorenzo Cotino Hueso (ed.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 375-385). València: Publicacions de la Universitat de València.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2010). Datos personales y libertades informativas. Medios de comunicación social como fuentes accesibles al público (Art. 3 de la LOPD). Dins Antonio Troncoso Reijada (ed.), *Comentario a la Ley Orgánica de Protección de Datos Personales* (p. 289-315). Madrid: Thomson-Civitas.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2011). La colisión del derecho a la protección de datos personales y las libertades informativas en la red: pautas generales y particulares de solución. Dins Lorenzo Cotino Hueso (ed.). [*Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías*](#). València: Publicacions de la Universitat de València.
- Cotino Hueso, Lorenzo (2013). La selección y personalización de noticias por el usuario de nuevas tecnologías. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 41-56). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Cotino Hueso, Lorenzo. (2014). *La STJUE del caso Google de 2014. Algunos "olvidos" y otras tendencias negativas respecto de las libertades informativas en Internet*. Ponència presentada en el Seminari de la Facultat de Dret de València.
- De la Quadra-Salcedo, Tomás. (2011). Los derechos y las libertades de expresión, información y comunicación audiovisual en el nuevo entorno tecnológico. *Civitas. Revista Española de Derecho Administrativo*, 152, 787-822.

- De Miguel Bárcena, Josu. (2016) Las transformaciones del derecho de la información en el contexto del ciberperiodismo, *Revista de Estudios Políticos*, 173, 141-168.
- Desantes Guanter, José María. (2004). *Derecho a la información. Materiales para un sistema de la comunicación*. València: Fundación COSO de la Comunidad Valencia para el Desarrollo de la Comunicación y la Sociedad.
- Echevarría, Borja. (2017). Más “fact-checking” contra la posverdad, *Cuadernos de Periodistas*, 33, 17-20.
- Escobar Roca, Guillermo. (2007). Reflexiones en torno a los principios de la comunicación pública en el ciberespacio. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertad en Internet. La red y las libertades de expresión e información* (p. 115-132). València: Tirant lo Blanch.
- Escobar Roca, Guillermo. (2008). La libertad de expresión y el derecho a la información en la era de internet. Dins *¿Exige la sociedad-red una nueva democracia?* (p. 1-27). Saragossa: Fundación Manuel Giménez Abad de Estudios Parlamentarios y del Estado Autonomico/Universidad Internacional Menéndez Pelayo.
- Fernández Salmerón, Manuel. (2011). Rectificación y réplica: reflexiones sobre su proyección en la web. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 342-360). València: Universidad de Valencia.
- García Ferrer, Juan José. (1998). *El político: su honor y su vida privada*. Madrid: Edisofer.
- García Segura, Luis Armando. (2013). Los motores de búsqueda: las implicaciones sociales, culturales y económicas que pueden propiciar su regulación. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 57-74). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Godoy Vázquez, María Olaya. (2020). Libertad religiosa y ejercicio de la libertad informativa: aproximación crítica a la imagen del Islam en los medios de comunicación. Dins Zoila Combalía Solís, María del Pilar Diago Diago i Alejandro González-Varas Ibáñez (coord.), *Libertad de expresión y prevención de la violencia y discriminación por razón de religión* (p. 305-342). València: Tirant lo Blanch.
- Hernández, Natalia. (2017) Estos son los datos, tuyas las conclusiones. *Cuadernos de Periodistas*, 33, 2017, 9-16.
- Hughes, Thomas M. (2018). En defensa de la libertad de expresión. *Política exterior*, 32(181), 122-127.
- Kirley, Elizabeth A. (2016). The robot as cub reporter: law’s emerging role in cognitive journalism. *European Journal of Law and Technology*, 7 (3), 1-40.
- Laguna de Paz, J. (2000). La concentración en los medios de comunicación social. Dins Francisco Sosa Wagner (ed.), *El Derecho administrativo en el umbral del siglo XXI. Homenaje al Profesor Dr. D. Ramón Martín Mateo* (p. 2825-2851). València: Tirant lo Blanch.
- Leal Adorna, Mar. (2020). Libertad de expresión vs. libertad religiosa: la ponderación de dos derechos en el ámbito del Consejo de Europa. Dins Zoila Combalía Solís, María del Pilar Diago Diago i Alejandro González-Varas Ibáñez (coords.), *Libertad de expresión y prevención de la violencia y discriminación por razón de religión* (p. 13-39). València: Tirant lo Blanch.
- Linde Panigua, Enrique. (2008). El ámbito de aplicación: el talón de Aquiles de la Carta de Derechos Fundamentales de la Unión Europea. *Revista de Derecho de la Unión Europea*, 15, 27-44.
- López García, Guillermo. (2004). *Modelos de comunicación en internet*. València: Tirant lo Blanch.
- López García, Guillermo. (2006). [Comunicación en red y mutaciones de la esfera pública](#). *Zer. Revista de Estudios de Comunicación*, 20, 231-249.

- López García, Guillermo. (2015). *Periodismo digital. Redes, audiencias y modelos de negocio*. Madrid: Comunicación Social Ediciones.
- López Lone, Guillermo. (2011). La relación de los periodistas con los lectores: gestión de la participación del público, sistemas de moderación y modelos de espacio público. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 116-123). València: Universidad de Valencia.
- Martínez-Torrón, Javier. (2015). La tragedia de “Charlie Hebdo”: algunas claves para un análisis jurídico. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 50, 22-31.
- Marzal Raga, Reyes. (2014). Imagen audiovisual y autodeterminación informativa en los medios de comunicación. Dins Andrés Boix Palop i José María Vidal Beltrán (coords.), *La nueva regulación del audiovisual: medios, derechos y libertades* (p. 305-325). Cizur Menor: Aranzadi.
- Cañamares Arribas, Santiago (coord.), Martínez Torrón, Javier, Cañamares Arribas, Santiago, i Palomino Lozano, Rafael, Cañamares Arribas. (2014). *Tensiones entre la libertad de expresión y la libertad religiosa*. València: Tirant lo Blanch.
- Martínez-Torrón, Javier. (2015). La tragedia de “Charlie Hebdo”: algunas claves para un análisis jurídico. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 50, 22-31.
- Mitra, Steve. (2000). The death of media regulations in the age of the Internet. *NYU Journal of Legislation and Public Policy*, 4, 415-438.
- Mínero Alejandro, Gemma. (2013). Análisis comparado de las soluciones normativas y jurisdiccionales para la lucha frente a la piratería en Internet en España y los países de nuestro entorno. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 215-232). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Muñoz Machado, Santiago. (1988). *Libertad de prensa y procesos por difamación*. Madrid: Ariel.
- Muñoz Machado, Santiago. (2001). *La regulación de la Red. Poder y Derecho en Internet*. Madrid: Taurus.
- Muñoz Machado, Santiago. (2013). *Los itinerarios de la libertad de palabra. Discurso leído el día 26 de mayo de 2013*. Madrid: Real Academia Española.
- Orenes Ruiz, J. C. (2014). La responsabilidad de los medios digitales, a propósito de la sentencia Delfi contra Estonia. *Actualidad jurídica Aranzadi*, 877, 2.
- Orza Linares, Ramón. (2013). El derecho al olvido en Internet: algunos intentos para su regulación legal. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 475-500). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Pardo Falcón, Javier. (1993). Los derechos del artículo 18 de la Constitución española en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional. *Revista Española de Derecho Constitucional*, 34, 141-178.
- Pérez Miras, Antonio. (2018). Libertad de expresión y menores. Dins Francisco Durán Ruiz (dir.), *Desafíos de la protección de menores en la sociedad digital: Internet, redes sociales y comunicación* (p. 233-256). València: Tirant lo Blanch.
- Presno Linera, Miguel Ángel. (2020). La libertad de expresión según el Tribunal Europeo de Derechos Humanos. *Revista de la Facultad de Derecho de México*, 70(276- 2), 461-492.
- Palacios González, María Dolores. (2011). La tensión entre impunidad en la red y limitación de la libertad de expresión. Dins Agustí Cerrillo i Martínez, Miquel Peguera Poch, Ismael Peña Lopez i Mónica Vilasau Solana, (coords.), *Neutralidad de la red y otros retos para el futuro de internet: Actas del VII*

- Congreso Internacional internet, derecho y política* (p. 243-254). Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, UOC-Huigens.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2013). Nuevas barreras para las nuevas formas de expresión, periodismo y participación. Dins Ignacio Aymerich Ojea, Jesús García Cívico i María del Carmen Lázaro Guillamón (ed. lits.), *Democracia, derechos humanos y desarrollo* (p. 571-602). Castelló: Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2014). *Derecho de la información*. València: Tirant lo Blanch.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2015). La libertad de expresión e información como límite al derecho de protección de datos: la excepción periodística. *Teoría y Realidad Constitucional*, 36, 377-398.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2016). Los medios de comunicación digitales y los agregadores de noticias: ¿la tasa Google restringe la libertad de información? Dins Antonio Fayos Gardó i Belén Andrés Segovia (ed.), *Estudios sobre Propiedad Intelectual* (p. 229-244). Madrid: Dykinson.
- Pauner Chulvi, Cristina. (2018). Noticias falsas y libertad de expresión e información. El control de los contenidos informativos en la red. *Teoría y Realidad Constitucional*, 41, 297-318.
- Peruginelli, Ginevra, i Ragona, Mario (ed.). (2009). *Law via the Internet. Free Access, quality of information, effectiveness of rights*. Florència: European Press Academic Publishing.
- Pizzeti, Franco. (2013). *Il caso del diritto all'oblio*. Torí: G. Giappichelli Editore.
- Ramón Fernández, Gemma. (2013). Derecho de cita, plagio e Internet. La redefinición de las excepciones en materia de propiedad intelectual. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 233-258). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Rallo Lombarte, Artemi. (2000). *Pluralismo informativo y Constitución*. València: Tirant lo Blanch.
- Rallo Lombarte, Artemi (2014). *El derecho al olvido en Internet: Google versus España*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Rendueles, César (2013). *Sociofobia. El cambio político en la era de la utopía digital*. Madrid: Capitán Swing.
- Rodríguez Amat, Joan Ramón, Sarikakis, Katharine, Ganter, Sarah, i Tzapogas Dimitris. (2013). Gobernanza de Internet y Libertad de expresión en Europa: estado de la cuestión. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 75-98). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Rodríguez-Izquierdo Serrano, Miryam. (2014). La libertad de expresión y la jurisprudencia del Tribunal de Justicia de la Unión Europea. *Estudios de Deusto*, 2, 93-119.
- Rodríguez-Izquierdo Serrano, Miryam. Internet entre otros medios o las distinciones mediáticas del Tribunal Supremo de los EEUU. Dins Loreto Corredoira Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 99-118). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Roig, Antoni. (2010). *Derechos fundamentales y tecnologías de la información y de las comunicaciones (TICS)*. Barcelona: Bosch.
- Rolla, Giancarlo. (2002). El difícil equilibrio entre el derecho a la información y la tutela de la dignidad y de la privada. *Cuestiones Constitucionales: Revista Mexicana de Derecho Constitucional*, 7, 139-167.

- Sánchez Almeida, Carlos. (2008). El cerco a la libertad. Legislación española y libertad de expresión en Internet. Dins Virgilio Tortosa (coord.), *Escrituras digitales: tecnologías de la creación en la era virtual* (p. 502-523). Alacant: Universitat d'Alacant.
- Sánchez Ferriz, Remedio. (2003). El derecho de la información como ordenación. *Derecho de la información, 2003*, 31-46.
- Sánchez Ferriz, Remedio. (2004). *Delimitación de las libertades informativas. Fijación de criterios para la resolución de conflictos en sede jurisdiccional*. València: Universitat de València.
- Sánchez Ferriz, Remedio. (2011). Conceptos clásicos de libertades informativas: redefinición e incidencia de las TICs. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 36-43). València: Universitat de València.
- Sánchez Ferriz, Remedio. (2017). Las libertades públicas y su ejercicio en internet. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertad en internet: la red y las libertades de expresión e información* (p. 75-144). València: Tirant lo Blanch.
- Sanmartí Roset, Josep M. (2005). Los límites de la libertad de expresión en los procesos electorales. *Razón y Palabra, 44*.
- Santamaría, Paco. (16 de gener de 2017). [Antropología social: La diferencia y relación entre posverdad y noticias falsas](#), *Meca2.0*.
- Soler Muñoz, Rafael, Hernández Carrión, José Rodolfo. (2011). La propiedad intelectual, ¿una amenaza para la neutralidad de la red? Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 323-341). València: Universidad de Valencia.
- Simón Castellano, Pere (2012). *El régimen constitucional del derecho al olvido digital*. València: Tirant lo Blanch.
- Simón Castellano, Pere. (2013). El carácter relativo del derecho al olvido en la red y su relación con otros derechos, garantías e intereses legítimos. Dins Loreto Corredoira y Alfonso i Lorenzo. Cotino Hueso (coords.), *Libertad de expresión e información en Internet. Amenazas y protección de los derechos personales* (p. 451-476). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Simón Castellano, Pere. (2015). *El reconocimiento del derecho al olvido digital en España y en la UE*. Barcelona: Bosch.
- Solove, David J. (2007). *The future of reputation: gossip, rumor and privacy on the Internet*. New Haven i Londres: Yale University Press.
- Torres Díaz, María Concepción. (2011). Identidad y reputación digital: el derecho de rectificación en Internet y LO 2/1984, de 26 de marzo. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 342-360). València: Universidad de Valencia.
- Villaverde Menéndez, Ignacio. (1995). *Los derechos del público. El derecho a recibir información del artículo 20.1.d) de la Constitución española de 1978*. Madrid: Tecnos.
- Villaverde Menéndez, Ignacio. (2001) Censura, secuestro y medidas cautelares en materia de libertad de información y expresión. *Repertorio Aranzadi del Tribunal Constitucional, 4*, 1951-1986.

3.3 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

(Vegeu l'apartat 1.3.)

3.4 Jurisprudència

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Observer i Guardian contra el Regne Unit](#), de 26 de novembre de 1991. En aquest cas el Tribunal estableix que per a la premsa, que té una presència molt significant en Internet, la llibertat per donar informació i rebre informació i la garantia per aconseguir la llibertat d'expressió són de particular importància.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Bladet Tromsø i Stensaas contra Noruega](#), de 20 de maig de 1999. En aquest cas el Tribunal estableix que la llibertat d'expressió i la llibertat d'informació han de ser protegides al màxim si contribueixen a les qüestions que legitimen l'interès públic.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Krone Verlag GmbH & Co. KG contra Àustria](#), de 26 de febrer de 2002. Aquest tribunal estableix la possibilitat de publicar la foto d'un polític en connexió amb un informe en un assumpte d'interès general, especialment quan la foto s'ha trobat en un web professional.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Timpul Info-Magazin i Anghel contra Moldàvia](#), de 27 de novembre de 2007. El tribunal estableix que qualsevol mesura que limiti l'accés d'informació que el públic té dret a rebre ha d'estar justificada per raons convincents.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Stoll contra Suïssa](#), 2007. La protecció de la llibertat d'informació dels periodistes estarà justificada sempre que actuïn amb bona fe i proporcionin informació fiable i precisa, d'acord amb un periodisme responsable.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte K.U. contra Finlàndia](#), de 2 de març de 2009. En aquesta sentència el Tribunal manifesta que “[A]lthough freedom of expression and confidentiality of communications are primary considerations and users of telecommunications and Internet services must have a guarantee that their own privacy and freedom of expression will be respected, such guarantee cannot be absolute and must yield on occasion to other legitimate imperatives, such as the prevention of disorder or crime or the protection of the rights and freedoms of others.”

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Newspapers Ltd. contra el Regne Unit](#), de 10 de març de 2009. En aquest cas el Tribunal manifesta: “In light of its accessibility and its capacity to store and communicate vast amounts of information, the Internet plays an important role in enhancing the public’s access to news and facilitating the dissemination of information generally. The maintenance of Internet archives is a critical aspect of this role and the Court therefore considers that such archives fall within the ambit of the protection afforded by Article 10”.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Fatullayev contra Azerbaidjan](#), de 22 d'abril de 2010. La imposició d'una pena de presó per delictes relacionats amb la premsa només serà excepcionalment compatible amb la llibertat d'expressió dels periodistes, en casos d'incompliment greu dels drets fonamentals, per exemple, com ara discursos d'odi o incitació a la violència.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Aleksey Ovchinnikov contra Rússia](#), de 16 de març de 2011. En aquest cas el Tribunal manifesta que el fet que una persona sigui menor pot restringir la llibertat de premsa. Quan un menor hagi comès un il·lícit contra el qual no es pot iniciar cap procediment penal, el dret d'un periodista a transmetre informació sobre un delictes greu (normalment atorgat als periodistes perquè puguin informar el públic sobre els processos penals) ha de cedir al menor; seria el dret a la protecció efectiva de la seva vida privada.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Editorial board of Pravoye Delo i Shtekel contra Ucraïna](#), de 5 de maig de 2011. En aquest cas el Tribunal afirma que: “It is true that the Internet is an information and communication tool particularly distinct from the printed media, especially as regards the capacity to store and transmit information. The electronic network, serving billions of users worldwide, is not and potentially will never be subject to the same regulations and control. The risk of harm posed by content and communications on the Internet to the exercise and enjoyment of human rights and freedoms, particularly the right to respect for private life, is certainly higher than that posed by the press.”

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Eon contra França](#), de 14 de març de 2013. En aquest cas el Tribunal assenyala que les penes criminals per comentaris satírics fets de manera

humorística poden tenir un caràcter disuasori en les futures crítiques a personalistes socials. La sanció pot ser desproporcionada. Per tant, entén que és una ingerència en la llibertat d'expressió no necessària en una societat democràtica.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Węgrzynowski i Smolczewski contra Polònia](#), de 16 de juliol de 2013. Aquesta sentència manifesta que Internet difereix com a eina d'informació de la premsa escrita, ja que el risc a què exposa els drets protegits per l'article 8 de la Convenció és certament superior.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, assumpte Bartnik contra Polònia, d'11 de març de 2014. En contraposició a l'assumpte Eon contra França, en aquesta sentència el Tribunal entén que el discurs ofensiu i injuriós en Internet que va més enllà del registre satíric i difamatori porta el Tribunal a rebutjar l'aplicació de les garanties que ofereix la llibertat d'expressió.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Buda contra Polònia](#), de 16 de maig de 2013. En aquest cas el Tribunal no empara, de la mateixa manera que en l'assumpte Bartnik contra Polònia, l'existència de comentaris vulgars i insultants publicats en Internet en una pàgina de discussions.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Niskasaari i Otavamedia Oy contra Finlàndia](#), de 23 de juny de 2015. La llibertat periodística també inclou el possible recurs a un grau d'exageració o fins i tot provocació. Respecte als llocs de discussió a Internet, el Tribunal ha afirmat recentment que el límit de les crítiques admissibles és ampli on els comentaris són els de periodistes professionals coneguts pel públic que comenten qüestions d'interès general.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Axel Springer AG. contra Alemanya](#), de 7 de febrer de 2012. En aquest cas el Tribunal afirma que ha d'existir “a balancing exercise between the right to freedom of expression and the right to respect for private life”. Els comentaris en assumptes d'interès general o qüestions polítiques gaudeixin generalment d'un nivell superior de llibertat d'expressió, cosa que significa que el marge d'apreciació que es deixa a les autoritats és més estret.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Von Hannover contra Alemanya \(n. 2\)](#), de 7 de febrer de 2012. En aquest cas, i en el cas Axel Springer contra Alemanya, el Tribunal va resumir els criteris pertinents a l'hora d'equilibrar el dret a la llibertat d'expressió i el dret al respecte a la vida privada, que inclouen la contribució a un debat d'interès general, si la persona interessada és una persona pública, a l'objecte d'establir la forma i les repercussions de la publicació i la gravetat de la pena imposada. En conseqüència, per justificar una sentència que constati que algú ha comès difamació a Internet, els tribunals nacionals han de donar les raons pertinents i suficients que el Tribunal haurà de verificar.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Perrin contra el Regne Unit](#), de 18 d'octubre de 2015. En casos que no són de premsa, com aquest, el tribunal justifica condemnes de presó en el context d'Internet: “given that the applicant [who participated in the publication of an obscene website by a company of which he was the majority shareholder] stood to gain financially by putting obscene photographs on his preview page, it was reasonable for the domestic authorities to consider that a purely financial penalty would not have constituted sufficient punishment or deterrent.”

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte PETA Deutschland contra Alemanya](#), de 8 de novembre de 2012. L'organització animalista va fer una campanya a Internet a favor dels drets dels animals en què mostrava fotos de presoners en camps de concentració juntament amb fotos d'animals en instal·lacions de cria massiva. El Tribunal considera que s'ha de protegir la personalitat d'aquestes persones. Per tant, considera adequada la prohibició de la campanya. No es produeix una violació de l'article 10 de la Convenció, i està d'acord amb els tribunals alemanys, que consideren que la campanya és un recordatori del sofriment i persecució que van patir els demandants.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Węgrzynowski and Smolczewski contra Polònia](#), de 16 de juliol de 2013. En aquest cas el Tribunal considera que no hi ha una violació de l'article 8, respecte a un article de premsa considerat difamatori que es mantenia en un arxiu a Internet del diari. A més, l'interès d'accés públic als arxius de premsa a Internet està protegit sota l'article 10 de la Convenció.

Les autoritats judicials no poden ordenar la retirada dels arxius digitals d'aquests continguts, ja que seria reescriure la història.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Schuman contra Polònia](#), de 3 de juny de 2014. El Tribunal manifesta que la publicació d'informació falsa a Internet no està protegida per la Convenció.

Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, [assumpte Høiness contra Noruega](#), de 19 de març de 2019. Desestimació de la demanda en què se sol·licitava responsabilitat de la societat propietària d'un portal de notícies d'Internet: denúncia d'assetjament sexual en alguns dels missatges contra la demanda; impossibilitat d'identificar els autors dels missatges degut al caràcter generalment anònim dels mètodes; moderadors que supervisar el contingut; retirada de dos dels tres missatges a instància dels lectors; ingerència justificada; actuació correcta de les autoritats internes en la ponderació del dret a la llibertat d'expressió i al respecte de la vida privada i familiar; violació inexistent.

En relació amb la jurisprudència del TC i del TS, ens remetem als apartats anteriors.

4 Llibertat d'expressió i propietat intel·lectual a entorns digitals

4.1 Normativa

[Directiva 2009/790/CE](#) del Parlament Europeu i del Consell, de 17 d'abril de 2019, [sobre els drets d'autor i drets afins en el mercat únic digital i per la qual es modifiquen les directives 96/9/CE i 2001/29/CE](#) (DOUE L, 130/92, 17/5/2019, pàg. 1-34). (Vegeu-ne l'article 17).

Espanya. [Reial Decret Legislatiu 1/1996](#), de 12 d'abril, pel que s'aprova el text refòs de la Llei de Propietat intel·lectual, regularitzant, aclarint i harmonitzant les disposicions legals vigents sobre la matèria.

Espanya. [Llei 2/2011](#), de 4 de març, d'economia sostenible (BOE núm. 55, 5/03/2011).

Hi incloem l'informe del Consell d'Europa.

Consell d'Europa. [Recommendation Rec \(2001\) 7 of the Committee of Ministers to member states on measures to protect copyright and neighbouring rights and combat piracy, especially in the digital environment](#).

4.2 Referències bibliogràfiques

Boix Palop, Andrés. (2006). Derechos de propiedad y garantía del pluralismo. Notas sobre el producto informativo en Internet y su tratamiento jurídico. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades, democracia y gobierno Electrónicos* (p. 59-88). Granada: Comares.

Boix Palop, Andrés. (2006). Labor pública de garantía del equilibrio de los intereses individuales y sociales. Dins Guillermo López García (coord.) i Andrés Boix Palop (coord.), *La autoría en la era digital: industria cultural y medios de comunicación* (p. 89-116). València: Tirant lo Blanch.

Plaza Penadés, Javier. (2011). La quintaesencia de la quinta libertad: libre utilización de las obras protegidas por la propiedad intelectual en educación e investigación. Dins Lorenzo Cotino Hueso (coord.), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (p. 342-360). València: Universidad de Valencia.

Ranning, Helge. (2011). Los derechos de autor en relación con la libertad de expresión en internet. Dins Mariano Cebrían Herreros, Francisco Javier Maestro Bäcksbäck i Ángel Luis Rubio Moraga, *Industrias culturales: el modelo nórdico como referencia para España* (p. 257-271). Zamora: Comunicación Social.

Seltzer, Wendy. (2010). Free Speech Unmoored in Copyright's Safe Harbor: Chilling Effects if the DMCA on The First Amendment. *Harvard Journal of Law & Technology*, 24(1), 171-232.